

VILNIAUS UNIVERSITETAS

FILOLOGIJOS FAKULTETAS

A. J. GREIMO SEMIOTIKOS IR LITERATŪROS TEORIJOS CENTRAS

Rut Javič

Semiotikos studijų programa

Triksterio amplua Marcelijaus Martinaičio *Kukučio baladėse*

Magistro darbas

Darbo vadovas: habil. dr. Kęstutis Nastopka

Vilnius, 2018

Anotacija

Magistriniame darbe nagrinėjama triksterio samprata mitologijos ir antropologijos studijose bei literatūros tyrinėtojų darbuose. Siekiama susisteminti skirtingų autorių, aptarusių šį personažą, pastebėjimus ir išsigryninti esminius triksterio bruožus. Darbe aptariame ir Greimo atlikta Maupassant'o novelės „Du draugai“ analizė, kurios metu autorius ne tik identifikuoja triksterius, tačiau ir parodo jų reikšmę naratyvinėje programoje. Remiantis teorinėje dalyje sudaryta triksterio charakteristika, atliekama Marcelijaus Martinaičio *Kukučio baladžių* semiotinė analizė. Baladėse siekiama atpažinti triksterį bei išsiaiškinti jo reikšmę šiame kūrinyje.

Raktiniai žodžiai: triksteris; apgavikas, mediatorius; kaukė, Claude'as Lévi-Straussas,; mitinis mąstymas;

Turinys

Įvadas	4
1. Triksteris mitologijos ir antropologijos studijose.....	7
2. Triksteris literatūros tyrinėtojų darbuose.....	11
3. Triksteris ir tiesosakos kvadratas.....	14
4. Triksterio amplua Marcelijaus Martinaičio <i>Kukučio baladėse</i>	16
<i>Kukučio</i> vardo semantika	16
Kukučio santykis su opozicija <i>gyvenimas vs mirtis</i>	18
Kukutis – ir griovėjas, ir kūrėjas	25
Sakytojo ir Kukučio santykis	29
Išvados	32
Summary	34
Literatūros sąrašas	35
Pirminiai šaltiniai	35
Moksliniai šaltiniai	35

Įvadas

Viena iš Algirdo Juliaus Greimo naratyvinės gramatikos ypatybių – griežtai vartojama terminija. Remdamasis Vladimiro Proppo *Pasakos morfologija*¹, Greimas sukūrė veiksmingą naratyvinių struktūrų analizės instrumentą, kuris pasižymi struktūriniais parametrais, sisteminiu santykių aprašymu.² Norint įvaldyti naratyvinės gramatikos metodą, būtina suprasti ne tik jo veikimo logiką, kuri nuosekliai aprašyta *Struktūrinėje semantikoje*³, tačiau taip pat ir įvaldyti terminiją. *Semiotika. Aiškinamasis kalbos teorijos žodynas*⁴ – tai darbas, susistemintis ne tik Greimo naratyvinę gramatiką, bet ir kitus jo tyrinėjimus. Į lietuvių kalbą šis žodynas nėra išverstas, tačiau Lietuvos semiotikai turi jo internetinį atitikmenį – *avantekstą*⁵ – padedantį susigaudyti tiek skaitant Greimo tekstus, tiek patiems taikant jo metodą.

Nepaisant to, jog Greimas terminus vartoja labai atsakingai, jo darbuose galime aptikti sąvoką *triksteris* (arba jos sinonimą – apgavikas), kuri nėra plačiai išplėtotą. Pirmą kartą sąvoka minima Greimo veikale „Apie dievus ir žmones“: kalbėdamas apie Nykštuką stebuklinėse pasakose, Greimas užsimena, jog jis čia vaidina naratyvinę triksterio rolę, tačiau daugiau šios išvalgos nekomentuoja.⁶

Darbe *Maupassant teksto semiotika: praktinės pratybos* Greimas vėl mini *triksterį*, teigdamas, jog tai labai svarbus aktantinis vaidmuo, kurio tipologiją dar reikia sudaryti: „Apgavikas [...] trivialiai apibrėžiamas kaip kažkas, kuris dedasi kitu: be naratyvinių savo funkcijų [...] jis tuo pat metu yra personažas su *kauke*“⁷ Tai, jog Greimas prisipažįsta vartojantis sąvoką trivialiai, tampa impulsu plėtoti triksterio temą: apžvelgti su triksteriu susijusią mokslinę literatūrą bei pasiaiškinti triksterio svarbą tekste.

Išvertus iš anglų kalbos, žodis *trickster* reiškia *apgaviką*, tad šių dviejų sąvokų vartojimas sinonimiškai – nestebina. Vis dėlto, analizuodami mokslinius šaltinius pastebėsime, jog triksteris su savimi atsineša kur kas daugiau konotacijų.

Norėdami suvokti triksterio ištakas, prisiminsime antropologijos ir mitologijos studijas. Aptarsime Claude'o Lévi-Strausso Šiaurės Amerikos indėnų mitų analizę, kurioje mokslininkas

¹ Владимир Пропп, *Морфология сказки*, Ленинград: Academia, 1928

² Kęstutis Nastopka. *Literatūros semiotika*. Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 93

³ Algirdas Julius Greimas. *Struktūrinė semantika*. Vilnius: Baltos lankos, 2005

⁴ *Sémiotique : dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, 1979

⁵ <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/> (žiūrėta 2018 05 23)

⁶ Algirdas Julius Greimas. „Apie dievus ir žmones“, in: *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius: Baltos Lankos, 2005, p. 35

⁷ Algirdas Julius Greimas. *Maupassant teksto semiotika: praktinės pratybos*. Vilnius: Versus Aureus, 2017, p. 95

fiksuoja personažą triksterį, o jam paaiškinti sukuria trinarę mediacinę schemą⁸. Ši schema pasitarnauja identifikuojant triksterį ir atskleidžiant jo, kaip mediatoriaus, prigimtį. Taip pat aptarsime antropologo Paulo Radino indėnų mitų analizę, kurioje autorius kalba apie triksterio dvilypumą, o taip pat aptaria jo vertybinį pasaulį.⁹ Prisiminę Greimo teiginį, jog triksteris – tai personažas su kauke, panagrinėsime Michailo Bachtino *karnavalą*, kuris leis mums susieti triksterį ir su juoko izotopija. Taip pat aptarsime kitų literatūros tyrėjų mintis apie triksterio, kaip paribio personažo, figūrą.

Nors pats Greimas teigia, jog *triksterio* sąvoką vartoja trivaliai, vis dėlto, jo tekstuose galime aptikti nuorodų, padėsiančių tolimesnei analizei. Kaip minėjome, veikale „Apie dievus ir žmones“ Greimas mini, jog Nykštukas – tai personažas, atliekantis triksterio naratyvinį vaidmenį. Norėdami suvokti, kokius bruožus turi Nykštukas, prisiminsime Greimo straipsnį „Apie Nykštuką ir Grigo ratus“¹⁰, kuriame autorius aptaria Nykštuko charakteristiką. Galiausiai, aptarsime triksterio, vietą tiesosakos kvadrato. Šis žingsnis reikšmingas, mat kaip jau pastebėjome prieš tai, triksteris – personažas su kauke, arba kitaip – apgavikas. Jis sietinas su melo ir paslapties deiksėmis (šias sąsajas pastebi ir Greimas analizuodamas Maupassanto „Du draugus“).

Išanalizavę skirtingų autorių pateikiamus triksterio bruožus, turėsime pilną šio personažo paveikslą, kuris mums pasitarnaus analizuojant pasirinktą tekstą – Marcelijaus Martinaičio *Kukučio balades*¹¹. Baladėse sieksime ne tik identifikuoti triksterį, tačiau ir išsiaiškinti, ką šis personažas atskleidžia naujo apie tekstą. Kaip garantas, jog tekste triksterį atrasime, mums pasitarnauja Kęstučio Nastopkos ir Heidi Toelle pastebėjimas, jog: „Kukutis yra ir vienintelis, ir daugybinis, žmogus ir dievas, valstietis ir estetas, jis tuo pat metu ir skaido ir vienija; jo pragmatinė ir mąstytinė veikla susieja kūrybą ir ardymą, dangų ir žemę, ugnį ir vandenį, gyvenimą ir mirtį, gamtą ir kultūrą.“¹² Ši išvalga mus susieja su Lévi-Strausso trinare mediacine schema. Šią sąsają plačiau aptarsime analitinėje darbo dalyje.

Taigi, mūsų darbą sudarys dvi dalys: pirmoji – teorinė, kurioje aptarsime paminėtuosius autorius ir jų išvalgas apie triksterį. Antrojoje darbo dalyje, remdamiesi teorinėje dalyje išskirtais triksterio bruožais, atliksime Marcelijaus Martinaičio *Kukučio baladžių* analizę.

---

⁸ Claude Lévi-Strauss. „Mitų Struktūra“, in: *Mitologija šiandien*, Vilnius: Baltos Lankos, p. 69

⁹ Paul Radin, *The Trickster: A study in American Indian Mythology*. New York: Schecken, p. 12

¹⁰ Algirdas Julius Greimas, „Apie Nykštuką ir Grigo ratus“, in: *Lietuvių mitologijos studijos*, Baltos lankos 588-617

¹¹ Marcelijus Martinaitis, *Kukučio baladės*, Vilnius: Vaga, 2012 (vėliau nurodomi šio leidimo puslapiai)

¹² Kęstutis Nastopka., Heidi Toelle, „Mitas estezės talkoje“, in: Nastopka K., *Reikšmių poetika. Semiotikos bandymai*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 213

Darbo tikslas: remiantis teorinėmis žiniomis apie triksterį, išanalizuoti jo reikšmę Marcelijaus Martinaičio *Kukučio baladėse*.

Darbo uždaviniai:

- Remiantis struktūrinės antropologijos ir mitų studijomis, išsiaiškinti triksterio sąvoką bei išskirti šio personažo pagrindinius bruožus.
- Remiantis literatūros tyrinėtojų darbais aptarti triksterio charakteristiką.
- Aptarti triksterio padėtį Greimo tiesosakos kvadrato.
- Remiantis teorinėje dalyje išskirtais triksterio bruožais, identifikuoti triksterį *Kukučio baladėse*.
- Apibrėžti, ką naujo triksterio analizė pasako apie *Kukučio balades*.

1. Triksteris mitologijos ir antropologijos studijose

Triksterio sąvoka mitologijos ir antropologijos tyrinėjimuose nėra nauja. „Mitų struktūroje“ Lévi-Straussas pastebi, jog triksterio personažas ilgą laiką buvo amerikiečių mitologijos mįslė, mat keltas klausimas, kodėl Šiaurės Amerikos mituose ši rolė beveik visada skiriama kojotui ar varnui: „mitinis mąstymas operuoja tam tikromis priešpriešomis ir stengiasi jas įveikti tolydine mediacija“¹³ – teigia Lévi-Straussas. Norėdamas išskleisti triksterio, kaip mediatoriaus, bruožus, mitologas pasiūlo mediacinę struktūrą: „Sakysim, du nariai, tarp kurių atrodytų, nėra jokių perėjimo jungčių, iš pradžių pakeičiami dviem ekvivalentiškais nariais, kurie numato dar vieną, tarpinį narį. Po to vienas iš kraštutinių ir tarpinis narys savo ruožtu pakeičiami nauja triada ir taip toliau.“¹⁴

Pasitelkdamas gyvenimo ir mirties priešpriešą (Lévi-Straussas ją įvardina kaip pradinę porą), autorius ją įveda į pirmąją triadą – *žemdirbystė, medžioklė, karas*. Tarpinį pirmosios triados narį, šiuo atveju medžioklę, jis pakeičia antrąja triada – *žolėdžiai-mintantys dvėseliena-grobuonys*. „Ši struktūra grindžiama tokiu samprotavimu: mintantys dvėseliena elgiasi kaip grobuonys (jie minta gyvuliniu maistu), bet kartu ir kaip žolėdžiai (jie nežudo tų, kuriais minta). Pueblo genties indėnai, kuriems žemdirbystė „reiškia daugiau“ nei medžioklė, samprotauja kiek kitaip: varnas sodui – tas pats, kas grobuonis žolėdžiui“¹⁵. Šiuo pavyzdžiu Lévi-Straussas parodo, jog triksteris – tai mediatorius, turintis bruožų, kurie priklauso dviem tarpusavyje prieštaraujantiems nariams. Vis dėlto, autorius pastebi, jog mediatoriaus vaidmenys gali skirtis. Žolėdis, kuris pateiktoje mediacinėje struktūroje buvo kraštinis narys, kitame kontekste gali tapti tarpiniu nariu: „iš tiesų jie (aut. pastaba – žolėdžiai) yra tarsi augalų rinkėjai (vegetarai) ir drauge gyvulinis maistas kitiems, nors patys nemedžioja. Taip atsiranda pirmo, antro, trečio ir t. t. laipsnio mediatoriai, kiekvienam nariui opozicijos ir koreliacijos būdu gimdantys paskesni“¹⁶

Galiausiai, Lévi-Strausse'as pasitelkia Pelenės (personažo, būdingo indoeuropietiškomis kultūroms) ir *Ash-boy* (Pelenų Berniuko – amerikietiško personažo) pavyzdžius. Jis teigia, jog abu šie personažai – tai mediatoriai tarp lyčių bei socialiniai mediatoriai (vargšų santuoka su kilmingaisiais). „Taigi, kaip *Ash-boy* ir Pelenė, *triksteris* yra mediatorius, ir ši jo funkcija atliepia

---

¹³ Lévi-Strauss. „Mitų Struktūra“, p. 69

¹⁴ *Ibid.*, p. 69

¹⁵ *Ibid.*, p. 69

¹⁶ *Ibid.*, p. 69

dvilypei jo prigimčiai, kurią jis privalo įveikti. Štai iš kur atsiranda dviprasmiškumas ir prieštaringas jo charakteris“¹⁷

Išsiaiškinome, jog triksteris – tai tarpininkas tarp dviejų priešingų narių. Jis turi abiejų jų bruožų, dėl šios priežasties jo charakteris dviprasmiškas ir prieštaringas. Šią, dvilypę savo prigimtį triksteris turi įveikti. Pasak Lévi-Strausso, dvilypis triksterio charakteris, gali būti pasitelktas analizuojant ir mitams būdingą dievybių dualizmą, kai, priklausomai nuo aplinkybių, jos gali būti arba geradarės, arba piktadarės.¹⁸

Vis dėlto šis Lévi-Strausso triksterio aiškinimas susilaukė tam tikros kritikos. Pavyzdžiui, amerikiečių antropologas Marvinas Harris kritikavo požiūrį į kojotą, kaip triksterio prototipą Šiaurės Amerikos mituose, sakydamas, jog šis gyvūnas ėda ne tik dvėselieną. Jis – mėšėdis, kuris, atsitikus bėdai, gali valgyti dvėselieną.¹⁹ Pastebėjimas, žinoma, adekvatus, visgi, derėtų kelti klausimą apie santykį tarp empirinių duomenų ir teorinės schemas. Kaip jau aptarėme anksčiau, Lévi-Strausso, analizuojančio mitinį mąstymą, samprotavimai paremti priešpriešomis, kurias galima įveikti tolydine mediacija. Šiuo atveju, priešprieša – *žolėdžiai vs mėšėdžiai*, o kojotas turi bruožų, kurie priskiriami ir vienam poliui, ir kitam. To visiškai pakanka relevantiškam kojoto, kaip triksterio, paaiškinimui. Oponuojant M. Harrisui dar galima pridurti, jog kojotai ne tik medžioja gyvūnus ir ėda dvėselieną, jie taip pat ėda ir vaisius bei uogas²⁰. Šie empiriniai duomenys tik dar akivaizdžiau parodo, jog kojotas – mediatorius tarp žolėdžių ir mėšėdžių.

Kuo ši C. Lévi-Strausso teorinė schema naudinga analizuojant mitologinį mąstymą? Pasak autoriaus: „Ši mediatorių grandinė, jei galima ją taip pavadinti, sudaro seriją loginių artikuliacijų, kurios padeda spręsti įvairias mitologijos problemas: kodėl, pavyzdžiui, rasos dievas yra kartu ir gyvūnų šeimininkas“²¹

Įvadinėje darbo dalyje minėjome, jog žodis *triksteris* verčiamas kaip *apgavikas*. Jis kyla iš angliško žodžio *trick*, reikšiančio triuką, gudrybę, apgaulę, juoką, žaismą, šėlą, kvailą poelgį, gebėjimą, dėmesį, suvedžiojimą. Gintautas Mažeikis, analizavęs triksterį per analitinės antropologijos prizmę, teigia: „Šio žodžio polisemantinė erdvė leidžia mums kalbėti apie triksterį kaip apie gudruolį, juokdarį, apsišaukėlį. Vardo erdvės polisemantiškumą rodo, kad triksterio supratimui būtina interpretacija, aiškinimas, pokalbis, kuris atskleidžia ir kalbinio žaidimo taisykles bei metakontekstą“²². Norėdamas iliustruoti triksteriui būdingą šėlsmo momentą, Mažeikis

¹⁷ *Ibid.*, p. 71.

¹⁸ *Ibid.*, p. 72

¹⁹ Marvin Harris, „Cultural Materialism“, New York: Random House, 1979, p. 200–201

²⁰ <https://www.vle.lt/Straipsnis/kojotas-46689> (žiūrėta 2018 05 23)

²¹ Lévi-Strauss. „Mitų Struktūra“, p. 70

²² Gintautas Mažeikis, „Triksteris: besijuokiantis, ekstatiškas kūrybinis griovėjas. Analitinės antropologijos žvilgsnis“, *Inter-studia humanitatis*, 2014, Nr. 16, p. 10

pasitelkia amerikiečių kultūros antropologo Radino užrašytą Vinebeigo (kurių vadas vardu Vakdžunkaga) indėnų genties mitą:

„Vieną kartą Vakdžunkaga rado tuščiavidurį medžio kamieną ir jo gylį pabandė pamatuoti savo ilgu peniu. Tačiau, nors jį visą ir ištraukė iš dėžės, kurioje penį nešiojo dėl pernelyg didelio ilgumo, išvyniojo, drevės dugno vis tiek nepasiekė ir tuo negalėjo atsistebėti. Tačiau kai penį ištraukė, rado tik nedidelę jo dalį [...]”²³

Po to jis sudaužė rastą į gabalus. Ten jis rado burunduką ir taip pat sutraiskė jį, tačiau savo siaubui pamatė, kad visas jo penis yra sugriaužtas. „O vargas man, kokį nuostabų organą iš manęs atėmė! Tačiau kam aš tai sakau? Aš padarysiu iš jo gabalų daiktus, kuriais žmonės galės naudotis“. Su šiais žodžiais jis paėmė savo penio galą, tą, ant kurio visai nebuvo odos, ir paskelbė: „Štai ką žmonės pavadins ežero lelija.“ Ir išmetė jį į netoliese esantį ežerą. Po to jis surinko kitus gabalėlius, iš eilės skelbdamas: „Šitai žmonės pavadins bulve, tai – rope, šitai žmonės vadins artišoku, o štai tai pupelėmis, šitai vadins šuns dantimis, šitai – aštriais nagais, o tai pavadins ryžiais.”²⁴

Mažeikis pastebi, jog Valdžunkaga – triksteris, kuris tuo pat metu geba juoktis, pasitenkinti situacija, ir apseklinti pasaulį: „Sudraskytas penis rodo ir kastracijos baimę, tai yra Edipo kompleksą, iš kurios kyla civilizacija, ir pasitenkinimą, lytinį santykį, apvaisinimą vienu metu“.²⁵ Taigi, šioje vietoje vėl matome triksterio dviprasmiškumą, apie kurį kalbėjo Lévi-Straussas.

Mūsų minėtasis Radinas triksterį galiausiai apibendrina taip: „Triksteris vienu ir tuo pat metu yra ir kūrėjas, ir griovėjas, duodantis ir atmetantis, apgavikas ir apgaulės auka. Jis nieko sąmoningai nesiekia. Jo elgesį visados lemia impulsai, kurių jis pats negali suvaldyti. Jis nežino nei gėrio, nei blogio, nors ir yra atsakingas ir už vieną, ir už kitą. Jam neegzistuoja nei moralinės, nei socialinės vertybės“²⁶. Pastebėtina, jog Lévi-Straussas, kuris pabrėžė triksterio dvilypumą, apie šio personažo vertybių pasaulį neužsimena. Jis triksterio nesieja su apgaulės izotopija, tiesiog pabrėžia, jog šis personažas turi dviem priešingiems poliems būdingų bruožų, todėl galime jį vadinti mediatoriumi.

„Daugelyje pasaulio mitų triksteris vaizduojamas, kaip beformė protinga galia, kuri pasireiškia įvairiausiai, daugiausiai gyvūnų, taip pat žmogaus pavidalais. Pavidalų lakumas ir yra

---

²³ *Ibid.*, p. 11

²⁴ Paul Radin, *The Trickster: A study in American Indian Mythology*, p. 23

Vertimas iš: Mažeikis, *Triksteris: besijuokiantis, ekstatiškas kūrybinis griovėjas. Analitinės antropologijos žvilgsnis*. p. 11

²⁵ Mažeikis, „Triksteris: besijuokiantis, ekstatiškas kūrybinis griovėjas. Analitinės antropologijos žvilgsnis“, p. 11

²⁶ Radin, *The Trickster: A study in American Indian Mythology* p. 203

priežastis, kodėl triksteriai buvo siejami su teriantropais, t. y. žvėrtakyste ir žmogtakyste: vilkolakiais, lapėtakiais arba tiesiog kojotais, varnais, vorais, laumžirgiais, kiškiais ir pan. Šėliojanti, besijuokianti bestija paskui save palieka kultūrinį pasaulį²⁷ – mituose besireiškianti triksterį apibūdina Mažeikis. Autorius prisimena ir Greimo mitologinius tyrinėjimus, kuriuose semiotikas kalba apie kaukus ir aitvarus. Pasak Mažeikio, nors Greimas jų ir neidentifikuoja kaip triksterių, vis dėlto jiems priskiria apgavikų bruožus²⁸.

Kaip jau užsiminėme įvadinėje darbo dalyje, Greimas *triksterio* sąvoką vis dėlto vartoja. Tačiau ne aptardama aitvarus ar kaukus, o Nykštuką. Kalbėdamas apie metodologinius rūpesčius bei žodinės literatūros tekstus, Greimas lygina lietuviškas pasakas su Vakarų Europos versijomis. Jis teigia: „tuo tarpu kai Nykštukas bendrose stebuklinėse pasakose pasireiškia kaip guvus pagramdukas, savo gudrumu gelbstintis savo brolius nuo žmogėdros, lietuviškasis Nykštukas, nors jis ir čia vaidina naratyvinę triksterio rolę, yra iš senutės bezdalo – arba iš senelio sukirsto nykščio – gimusi mitinė būtybė, savo pagrindinius pokštus krečianti jaučio ar vilko pilve“²⁹.

Nors triksterio sampratos Greimas šiame tekste neplėtoja, galima pastebėti du dalykus: pirmasis – triksteriui priskiriamas naratyvinis vaidmuo. Antrasis – triksteriui priskiriama gudrumo sema. Dar daugiau, prisiminę Lévi-Strausso trinarę mediacijos schemą galime konstatuoti, jog Nykštuko prigimtis tiek žmogiškoji (gimsta iš senutės bezdalo arba senelio nykščio), tiek nežemiška (gimta per stebuklą). Tad jis savotiškas mediatorius tarp žmonių pasaulio ir mitinių būtybių.

Apie Nykštuką A. J. Greimas kalba ir straipsnyje „Apie Nykštuką ir Grigo ratus“³⁰, kuriame, nors ir neminint triksterio sąvokos, išskiriami atitinkami Nykštuko bruožai. Pasak Greimo, Nykštukas – vagis (lietuviškose pasakose arba pats vagiantis jaučius, arba dalindamas patarimus vagims, kaip geriau tą padaryti). Taip pat – *mainų* protagonistas: „jis prikalbina savo tėvą parduoti jį pravažiuojančiam ponui, žadėdamas pats netrukus grįžti namo. Dar daugiau, jis ne tik mainytojas-prekėjas, bet ir mainų objektas, ne tik geras pirklys, bet ir sukčius, iš anksto numatęs apgauti mainų operacijos dalyvį“³¹. Greimas pažymi, jog charakteringiausias Nykštuko bruožas – jo kalbinė, o ne somatinė, veikla. „Ši kalbinė veikla, pasižyminti dar ir gudrumu ir suktumu, padaro iš mūsų Nykštuko gana gerą *Hermio*, retorikos dievo, atitikmenį“³² – reziuumuoja Greimas, primindamas Gastono Paris'o mėginimą pagrįsti Nykštuko ir Hermio tapatumą. Reikėtų tik atkreipti dėmesį, jog

27 Mažeikis, „Triksteris: besijuokiantis, ekstatiškas kūrybinis grovėjas. Analitinės antropologijos žvilgsnis“, p. 12

28 *Ibid.*, p. 12

29 Greimas, „Apie dievus ir žmones“, in: *Lietuvių mitologijos studijos*, p. 35

30 Greimas, „Apie Nykštuką ir Grigo ratus“, in *Lietuvių mitologijos studijos*, p. 588–617

31 *Ibid.*, p. 591

32 *Ibid.*, p. 591

Hermis: „kaip visiems žinoma, vagių, prekybos ir iškalbos dievas“³³. Į detalesnę Hermio ir Nykštuko lyginamąją analizę nesileisime. Šiuo atveju svarbu suvokti, jog Greimas, priskirdamas Nykštukui triksterio nataratyvinį vaidmenį, leidžia triksterį susieti su Nykštukui būdingas bruožais.

Apibendrinami iki šiol aptartą informaciją, galime pastebėti, jog triksteris gimsta iš mitologinio mąstymo, kuris paremtas opozicijoms ir mediaciniu ryšiu tarp dviejų priešingų narių. Turėdamas ir vienam, ir kitam priešybių poliui būdingų bruožų, triksteris arba juos vienija, arba griauna. Lévi-Straussas aptardamas Šiaurės Amerikos indėnų mitus pastebi, jog triksterio rolę juose dažnai atlieka kojotas ar varnas. Šie gyvūnai – tarpiniai nariai opozicijoje *mėsėdis vs žolėdis*, mat turi abiem poliams būdingų bruožų. Radino ir Lévi-Strausso požiūriai apie triksterį, kaip dvilypi personažą, sutampa. Visgi, Radinas dar prideda, jog triksteriui neegzistuoja jokios moralinės vertybės. Jis – apgavikas, tačiau tą daro nesąmoningai. Apgaviko izotopija siejasi ir su Greimo aprašytais Nykštuko bruožais. Sužinome, jog charakteringiausias jo bruožas – kalbinė, o ne somatinė veikla. Naudodamasis savo iškalba, Nykštukas siekia įkalbėti subjektus mainytis. Vis dėlto priešingai nei Radino triksteris, Nykštukas tai daro sąmoningai: jis iš anksto numato apgauti mainų operacijos dalyvį.

2. Triksteris literatūros tyrinėtojų darbuose

„Klasikinis triksteris yra fantomas, atsigręžiantis į viduramžių teatrinius farsus, karnavalines šventes ir magiškus ritualus, besišaknijantis kolektyvinėje žmogaus sąmonėje ir atmintyje“³⁴ – pastebi Laura Laurušaitė, analizuodama baltų egzodo romanus. Autorė referuoja į bachtiniškąją triksterio sampratą, kuri neatsiejama nuo karnavo bei liaudiškojo grotesko, bei į Karlo Gustavo Jungo archetipų teoriją.

Karnavalą Bachtinas apibrėžia kaip apeiginio pobūdžio sinkretinę-vaizdinę formą: „Karnavalas – tai reginys be rampos ir be skirstymo į atlikėjus ir žiūrovus. Karnavale visi aktyviai dalyvauja, visi įsijungia į jo vyksmą. Karnavalą ne žiūri, ir griežtai tariant, ne vaidina, o gyvena jame, gyvena pagal jo įstatymus, kol tie įstatymai veikia, tai yra gyvena karnavalo gyvenimą. O karnavalo gyvenimas – išstumtas iš savo įprastų vėžių, tam tikra prasme „gyvenimas atvirkščiai“, „pasaulis priešingai“³⁵. Pasak Bachtino, karnavalu atkuriamas kultūros prasmų ambivalentiškumas, trinamos ribos tarp pasaulietinės ir bažnytinės kultūros, rimtumas sukeičiamas vietomis su juoku.

³³ Ibid., p. 591

³⁴ Laura Laurušaitė, *Baltų egzodo romanai: postkolonijinis žvilgsnis*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011

³⁵ Michailas Bachtinas, *Dostojevskio poetikos problemos*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 143–144

Karnavalas neatsiejamas ir nuo kaukės motyvo. Rimantas Kmita, kalbėdamas apie bachtiniškąjį liaudies groteską pastebi, kad iš kaukės: „kyla parodija, karikatūra bei grimasa, netvarkos estetika, beprotybės motyvas“³⁶. Minėjome, jog Laurušaitė, kalbėdama apie triksterį, referuoja ne tik į Bachtiną, tačiau ir į Jungą. Į jo archetipų teoriją per daug nesiplėšime, vis dėlto, reikėtų pastebėti, jog: „Gustavas Jungas tematiškai (t. y. ne geneologiškai) sieja Amerikos indėnų triksterystės mitus su vėlyvųjų viduramžių liaudies karnavalais ir su alchemija [...]“³⁷ Jis prilygina triksterį skilusiai asmenybei, kalba apie jo emanaciją ne individualiu, o kolektyviniu lygmeniu.³⁸ Laurušaitė pastebi, jog postkolonijinėje teorijoje funkcionuojanti triksterio sąvoka ir ateina iš Jungo archetipų teorijos bei Bachtino karnavalo.³⁹

Literatūros tyrinėtoja Jeanne Rosier Smith, tyrinėjusi triksterį amerikiečių etninėje literatūroje, šį personažą taip pat sieja su juoko izotopija, kaukės motyvu, parodija⁴⁰. Autorei aktualus ir triksterio santykis su naratyvumu. Pasak Smith, triksteris perkuria naratyvinę formą, jis tą daro žodžiais, kalbomis skleisdamas įtakingas iliuzijas.⁴¹ Dar daugiau, Smith akcentuoja, jog: „Triksteriai, visur esantys formos keitėjai, paprastai apsigyvena ant ribos, kryžkelėse ir tarpiniuose pasauliuose“⁴². Būdami paribyje jie dažniausiai sujungia naująjį pasaulį su archajinėmis tradicijomis.

Šioje vietoje galime prisiminti, jog triksterio susiejimas su kaukės motyvu nesvetimas ir Greimui. „Dviejų draugų“ analizėje, trečiojoje sekvencijoje jis kalba apie triksterių/apgavikų ir naratyvinės schemos santykį: tai – „svarbus *aktantinis vaidmuo*, kurio tipologiją dar reikia sudaryti, trivialiai apibrėžiamas kaip kažkas, kuris dedasi kitu: be savo naratyvinių funkcijų [...] jis tuo pat metu yra personažas su *kauke*“⁴³. Pasak A. J. Greimo, triksteris nurodo aktantinių vaidmenų sinkretizmą.

Kaip triksterio pavyzdį Greimas primena indų pasaką: „Antai vienoje indų pasakoje kalbama apie katiną, keistai vaikščiojantį su rožiniu, kad būtų palaikytas budistų vienuoliu. Tačiau mes turime atlikti priešingą operaciją: žinome, kad indų pasakoje iš tikrųjų kalbama apie katiną, nors jis prisidengęs vienuolio kauke“⁴⁴. Šiame pavyzdyje personažas dedasi kažkuo, kuo jis nėra:

---

³⁶ Rimantas Kmita. „Groteskas kaip modernėjimo veiksnys Marcelijaus Martinaičio Kukučio baladėse“, in: *Archaika ir modernybė: Marcelijus Martinaitis laikų sąvartose*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 95

³⁷ Mažeikis, „Triksteris: besijuokiantis, ekstatiškas kūrybinis grovėjas. Analitinės antropologijos žvilgsnis“, p. 16

³⁸ Carl Gustav Jung, „On the Psychology of the Trickster Figure“, *The Archetypes and the Collective Unconscious. The Collected Works of C. G. Jung*, Volume 9, London: Routledge and Kenan Paul, 1959, p. 264

³⁹ Laura Laurušaitė, *Baltų egzodo romanai: postkolonijinis žvilgsnis*, 2011

⁴⁰ Jeanne Rosier Smith, *Writing Trickster. Mythic Gambols in American Ethnic Literature*, London: University of California Press Ltd, 1997, p. 11

⁴¹ Ibid., p. 11

⁴² Ibid., p. 1

⁴³ Greimas, *Maupassant teksto semiotika: praktinės pratybos*, p. 95

⁴⁴ Ibid., p. 95

„*melo* deiksėje (a+ b⁻) jis prisistato kaip *lėmėjas* (plg. budistų vienuolis); paslapties deiksėje (ā + b) jis yra *antilėmėjas* (katinas); *veikimo* (o ne *buvimo*) plotmėje jis yra *transformuojantis subjektas*, gebantis pateikti melą kaip tiesą (t. y. „apgluminti“, „sudrumsti“, „apsvaiginti“). Novelėje „Du draugai“ Greimas triksteriu apibūdina absentą: „Juodu įėjo į nedidelę kavinę ir drauge išgėrė po taurelę absento; [...] Išėjo ir ten gerokai apglumę, apsvaigę, kaip žmonės, kurių pilvas buvo pilnas alkoholio“⁴⁵. Absentas kaip alkoholinis gėrimas yra ugnies ir vandens junginys. Ugnis apsakyme siejama su Saule, kuri atlieka lėmėjo aktantinį vaidmenį (gyvybė), o vanduo – sietinas su ne anti-lėmėju (ne mirtis). Nepaisant aktantų sinkretizmo, į absentą investuoti aksiologiniai figūratyvaus pobūdžio turiniai⁴⁶. „Nors absentas pasirodo /skystu/ pavidalu, tekste jis nėra susietas, kaip galėtume tikėtis, su /gyvybės šilumos/ perdavimu“⁴⁷ – teigia A. J. Greimas.

Novelės originale absentas iš pradžių įvardijamas tiesiogiai („burent ensemble une absinthe“ – „drauge išgėrė po taurelę absento“), o antrą sykį pakeičiamas spalviniu epitetu: „Une seconde verte, hein?“ („Gal dar po žalią“). Greimas atkreipia dėmesį, kad absento spalva – žalia – atsiduria spalvinės kategorijos viduryje, t. y. /raudona/ (Saulė) → /žalia/ ← /žydra/ (Dangus). Būtų kiek aiškiau, jei Saulės figūrą Greimas sietų su geltona spalva (žalia – geltonos ir žydros mišinys), tačiau galime daryti išvadą, jog geltoną ir raudoną jis vartoja sinonimiškai.

Tekste su žydra spalva siejamas ne vanduo, o Dangus: „Dangus iš tikrųjų buvo žydras žydras ir sklindinas šviesos“⁴⁸. Reikia prisiminti, jog Dangui šioje analizėje priskiriamas ne-lėmėjo vaidmuo. Žalia spalva atsiranda sumaišius raudoną ir žydrą. Absentas čia juokingai rengiasi sudėtiniu terminu: neįvardyta raudona spalva, leidžia numanyti lėmėjo Saulės buvimą: „tačiau *vyraujant jo neigimui*, rodosi tikrasis antilėmėjo Dangaus veidas“⁴⁹. Taigi, žalia absento spalva tarytum jį susieja tiek su Saulės vertybėmis, tiek su Dangaus anti-vertėmis. Kadangi, raudona – saulės spalva – tekste neminama, absentas lieka tik Dangaus atstovu.

Analizuodamas III sekvenciją A. J. Greimas mini dar vieną triksterį – drungną orą. „Nesunku įsivaizduoti „orą“ kaip Dangaus ekvivalentą, jei ne hiponimą“⁵⁰. Galime prisiminti Lévi-Strausso medicinę schemą, kurioje triksteris atsiduria tarp dviejų priešingų polių. Greimas pastebi, jog: „/drungnumas/ vėlgi yra mišrus terminas, išskylantis pusiaukelėje tarp šilumos ir šalčio“⁵¹ Tad drungnas oras nusako būseną, kuri nėra nei šilta, nei šalta.

---

⁴⁵ Ibid., p. 73

⁴⁶ Ibid., p. 95

⁴⁷ Ibid., p. 95

⁴⁸ Ibid., p. 73

⁴⁹ Ibid., p. 96

⁵⁰ Ibid., p. 96

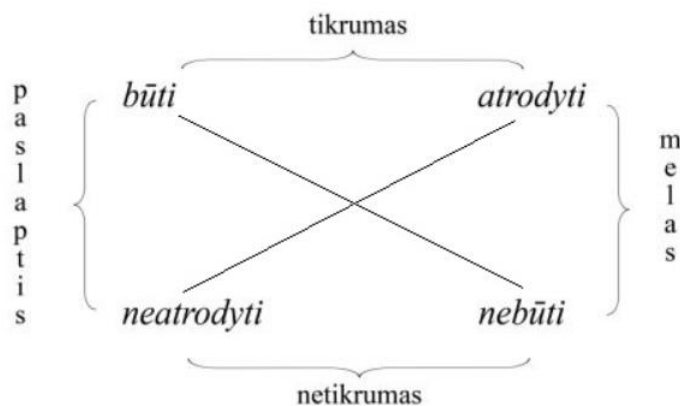
⁵¹ Ibid., p. 97

Greimas kalba ir apie dar vieną kategoriją – *aukštai vs žemai*. Saulė, novelėje, veikia žemutinėje erdvėje, o neigiamoje deiksėje esantis Kalnas ir Dangus – viršutinėje: „oro (Dangaus ekvivalento) pasirodymas žemutinėje erdvėje, kuri palikta Saulei, yra pirmasis apvylimo elementas“. Taigi, kaip ir absento, taip ir drungą orą mes galime sieti su anti-lėmėju – Dangumi.

Apibendrinami absento ir drungno oro pavydžius, galime teigti, jog jų funkcija tekste – apsvaiginti Poną Sovažą ir Moriso. Būtent dėl absento ir drungno oro sąjungos jie neatsispiria savo geismui ir ryžtasi eiti žvejoti. Apsvaiginimo proceso įgyvendinimas vyksta ir figūratyviame, ir naratyviame lygmenyje.

3. Triksteris ir tiesosakos kvadratas

Pateikdamas *katino-budistų vienuolio* pavyzdį, Greimas užsimena apie triksterio vietą tiesosakos kvadrato. Prisiminkime, kaip jis veikia: „Jo pamatas, *buvimo* ir *atrodyto* junginys vadinamas *tiesa*, *nebuvimo* ir *neatrodyto* – *klaidingumu*, *buvimo* ir *neatrodyto* – *paslaptimi*, *atrodyto* ir *nebuvimo* – *melu* (arba, vengiant vertybinių konotacijų, – iliuzija)⁵² (žr. 1 pav.). Kaip jau aptarėme, *katinas-budistų vienuolis* veikia tiek dešiniojoje, melo deiksėje (apsimesdamas lėmėju: atrodo kaip vienuolis, tačiau toks nėra), tiek kairiojoje, paslapties deiksėje (kurioje jis yra antilėmėjas, plg. katinas). Greimas aiškina, jog šis personažas – transformuojantis subjektas, gebantis pateikti melą kaip tiesą. Vis dėlto, šis pavyzdys ne visai aiškus tiems, kurie nežino indišką pasakos originalo. Dėl šios priežasties pabandykime aptarti absento (kurį Greimas įvardina kaip triksterį) santykį su tiesosakos kvadratu.

1 pav. Tiesosakos kvadratas

⁵² Nastopka, *Literatūros semiotika*, p. 49

Novelėje veikiantys du subjektai – Ponas Moriso ir Ponas Sovažas – jaučia žvejojimo stoką. Absentas, kurio šie išgeria, juos apsvaigindamas suteikia *galėjimo veikti* modalumą. Kaip jau minėjome ankstesniame skyrelyje, absentas – alkoholis, o tai reiškia, jog tai sudėtinis terminas, susidarantis iš vandens ir ugnies. Tiek Vanduo (ne-anti-lėmėjas), tiek Saulė (lėmėjas: ją susiejame su ugnimi) – lėmėjai, priklausantys teigiamai deiksei.⁵³ Dėl šios priežasties subjektams *atrodo*, jog absentas veikia kaip lėmėjas, skatinantis juos pasiekti konjunkciją su išsvajotąja žvejyba. Vis dėlto, kaip jau aptarėme ankstesniame skyrelyje, absentas atstovauja Dangui – antilėmėjui (tą Greimas įrodo aptardamas absento figūratyvumą, spalvas). Galime teigti, jog absentas *atrodo* esantis lėmėjas, tačiau iš tiesų jis toks nėra (nes yra antilėmėjas). Tiesosakos kvadrato jis atsiduria melo deiksėje.

Vis dėlto, visa tai galima aiškinti ir atvirkščiai: absentas *yra* antilėmėjas, tačiau naiviems apsvaigintiems draugams jis *atrodo* kaip lėmėjas. Tai reiškia, jog triksterio ypatybė ta, jog vienu metu jis yra ir paslapties deiksėje, ir melo deiksėje. Vienu metu priklausymas dviem skirtingams poliems – viena iš esminių triksterio ypatybių. Tiesosakos kvadratas ir triksteris sietini tik buvimo plotmėje. Veikimo plotmėje absentas transformuoja subjektus aktualizuodamas *galėjimo veikti* modalumą.

Apibendrinkime iki šiol aptartą informaciją. Išsiaiškinome, jog mitologijos ir antropologijos studijose triksteris aiškinamas kaip dvilypis personažas, turintis dviem priešingiems opozicijos poliems būdingų bruožų. Taip pat atkreipėme dėmesį, jog triksterį lydi apgaulės izotopija, kuri dažnu atveju susijusi su kalbine, o ne somatinė triksterio veikla. Taip pat fiksavome, jog triksteris gali būti siejamas su juoku, parodija ir kaukės figūra. Juokais jis išsako ne tik savo individualią būseną, tačiau dažnu atveju ir kolektyvinę. Taip pat paminėtina, jog triksteris sietinas su paribiu. Galiausiai, mums aktualu tai, jog triksteris perkuria naratyvinę programą. Identifikavus triksterį, reikia patikrinti ar jis neapsimeta kitu aktantu nei yra iš tiesų. Ši informacija apie triksterį bus naudinga kitoje darbo dalyje, kurioje analizuosime Martinaičio *Kukučio balades*.

---

⁵³ Greimas, *Maupassant teksto semiotika: praktinės pratybos*, p. 96

4. Triksterio amplua Marcelijaus Martinaičio *Kukučio baladėse*

Kukučio vardo semantika

„Kukučio baladės“ – parankus kūrinys triksterio analizei. Pasak Nastopkos ir Toelle: „Kukutis yra ir vienintelis, ir daugybinis, žmogus ir dievas, valstietis ir estetas, jis tuo pat metu ir skaido ir vienija; jo pragmatinė ir mąstytinė veikla susieja kūrybą ir ardymą, dangų ir žemę, ugnį ir vandenį, gyvenimą ir mirtį, gamtą ir kultūrą.“⁵⁴ Akivaizdu, jog Kukutis tekste atlieka mediatoriaus funkciją, o pastaroji, pasak Lévi-Strausso, – pagrindinis triksterio bruožas. Tuo įsitikinsime analizuodami balades. Bet prieš tai, aptarkime *kukučio* vardo semantiką.

Nastopka ir Toelle pastebi: „Lietuvių kalbos žodyne pateikiami du bendrinio daiktavardžio *kukutis* reikšmių lizdai. Pirmajame lizde nurodomos tokios reikšmės: 1. kukučių būrio paukštis (*Upupa epops*); 2. bulvinis pelėžirnis (*Lathyrus tuberosus*); 3. nekrikštytas kūdikis; 4. perkūnas; 5. toks senovinis šokis; Į antrąjį lizdą patenka įvairios paskirties kabliukai ir plaktukas“⁵⁵ Autoriai teigia, jog leksemoje *kukutis* būtų logiška skirti dvi sememas: susijusią su smūgio ir trenksmo reikšme (perkūnas, plaktukas) bei susijusią su įvairiomis kreivumo apraiškomis (kukutis – tai paukštis su kreivu snapu, nekrikštytas kūdikis – nukrypimas nuo kultūros ir pan.).

Panašiai *kukučio* semantiką analizuoja ir Rimantas Kmita, atkreipdamas dėmesį, jog būtent semantikoje ir skleidžiasi Kukučio paradokso šaknys: „Taip gana natūraliai motyvuojamos Kukučio metamorfozės tarp gyvybės ir mirties, tapatybės susidvejinimas, žmogaus ir daikto, žmogaus ir augalo supynimas bei kiti paradoksai, martinaitiško graudulio bei ironijos dermė.“⁵⁶ Kukučiui šį vardą suteikė Marcelijus Martinaitis, tačiau baladžių analizė bus paremta imanencijos principu. Mūsų tikslas – suvokti ką sako pats tekstas, kokie triksterio bruožai jame reiškiasi. Jeigu prireiks, analizuosime sakytojo ir skaitytojo santykį.

Atkreiptinas dėmesys į dar vieną *kukučio* vardo semantikos niuansą. Knygoje „Senovės lietuvių mitologija ir religija“ Pranė Dundulienė mini, jog bulgariškasis *kukis* genetiškai artimas lietuviškajam kaukui, arba kaukučiui⁵⁷. Aptardama kauko pagrindinius bruožus etnologė pastebi, jog ši mitinė būtybė priklauso prie požemio dievaičių ar dvasių: „Kaukų atsiradimo ir

⁵⁴ Nastopka; Toelle, „Mitas estezės talkoje“, p. 213

⁵⁵ Ibid, p. 204

⁵⁶ Rimantas Kmita, „Groteskas kaip modernėjimo veiksnys Marcelijaus Martinaičio *Kukučio baladėse*“, in: *Archaika ir modernybė: Marcelijus Martinaitis laikų sąvartose*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 95

⁵⁷ Pranė Dundulienė. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 268

susiformavimo pagrindas greičiausiai buvo archajinis tikėjimas, kad mirę žmonės arba net gimę negyvi lankosi savo namuose [...] Anot archajinių tikėjimų, miręs žmogus, ypač ne savo mirtimi, virsta paukščiu, kurio tikslas atkeršyti už nužudymą⁵⁸. Vėliau, analizuodami balades, pastebėsime tai, jog Kukutis, kuris įvardijamas kaip „nei gyvas, nei miręs“, lankosi savo namuose, kuriuose mato savo paties negyvą kūną. Taip pat *kukutį* ir *kauką* vienija paukštiškumo sėma. Ir tai dar ne viskas. Dundulienė atkreipia dėmesį, jog XVI–XVII amžiaus rašytiniuose šaltiniuose *kaukas* tapatinamas su *barstukais*, *bezdukais*, *barzdukais* ir *nykštukais*.⁵⁹ Šis autorės žingsnis leidžia mums grįžti prie tiesioginės triksterio problematikos: kaip matėme, Greimas būtent *nykštukui* priskiria triksterio rolę.

Taip pat galime prisiminti, jog Mažeikis, kalbėdamas apie triksterius mitologijos studijose užsimena, jog nors Greimas ir neidentifikuoja kauko kaip triksterio, vis dėlto jam priskiria apgaviko bruožus⁶⁰. Taip pat galime pastebėti, jog žodis *kaukas* turi tokią pat šaknį kaip ir *kaukė*. Tai mini ir Greimas: „Neišbaigta, rudimentarinė *kauko* figūra negali neįtaigoti jo sugretinimo su tos pačios giminės žodžiu *kaukė*“⁶¹. Tai mus susieja su teorinėje dalyje aptartu bachtiniškuoju karnavalu, bei paties Greimo nagrinėtu triksteriu, kurį jis įvardino kaip personažą su kauke.

Taigi galime teigti, jog vien Kukučio vardas mus susieja su triksterio bruožais, aptartais teorinėje dalyje. Analizuodami balades, stengsimės suvokti, kaip šie bruožai skleidžiasi tekste, kokios naujos informacijos mums duoda apie tekstą. Bet prieš pradėdami baladžių analizę, ženkime dar vieną žingsnį į šoną:

Pats Martinaitis *triksterį* yra aptaręs straipsnyje „Tautosaka lietuvių poezijoje“. Kalbėdamas apie Albino Žukausko kūrybą, jis pastebi: „Triksteris, keistuolis, „atpirkimo ožys“ išsaugoja ryšį su ankstesniu patyrimu, atlieka stabilizuojančią, sakralinę funkciją, kas palaiko bendruomenės pusiausvyrą tarp kasdieninio veiksmo ir numatymo, praeities ir žinojimo. Jis pasirodo iš mitinio laiko, o mūsų poezijoje — iš folkloro. Juk sakoma: kaimas be kvailio — ne kaimas“⁶². Martinaitis tapatina triksterį su kvailiu, teigdamas, jog šis įdomus dėl to, jog saugo archainę atmintį: „jo folklorinis kodas yra atviras. Tačiau jis neimlus tam, kas vyksta aplink, dėl ko vienas kitam griebia už gerklių“⁶³. Analizuodami „Kukučio balades“ stengsimės patikrinti ar jose atsiskleidžia šie Martinaičio nurodyti triksterio bruožai: jo sąsajos su archaika, tapatinimas ne tik su apgaviku ir gudruoliu (kaip tai daro Greimas), tačiau ir su kvailiu.

---

⁵⁸ Ibid. 268

⁵⁹ Ibid. 263

⁶⁰ Mažeikis, „Triksteris: besijuokiantis, ekstatiškas kūrybinis griovėjas. Analitinės antropologijos žvilgsnis“, p. 13

⁶¹ Greimas. „Apie dievus ir žmones“, p. 75

⁶² Marcelijus Martinaitis, „Tautosaka lietuvių poezijoje“, in: Metmenys Nr. 52, 1986, p. 30

⁶³ Ibid., p. 30

Kukučio santykis su opozicija *gyvenimas vs mirtis*

Pradėkime nuo kertinės *gyvenimo vs mirties* opozicijos. Kaip jau minėjome, Nastopka yra atkreipęs dėmesį, jog Kukučio pragmatinė ir kognityvinė veikla susieja šias priešingybes. Tad mūsų tikslas parodyti, kaip tai vyksta, bei patikrinti, ar ši sąsaja gali pasitarnauti Kukučio, kaip triksterio, pagrindimui.

Jau pirmojoje baladėje „Nakvynė pas žemaitį Kikutį“⁶⁴ sužinome, jog Kukutis – nei gyvas, nei miręs. Šioje vietoje derėtų prisiminti Greimo pateiktą pasakų apie bebaimį herojų analizę, kurioje akcentuojamas trinaris žmogiškųjų būtybių pobūdis. Pasak Greimo, šalia gyvųjų pasaulio, egzistuoja ir mirusiųjų pasaulis, o tarp jų yra mirusiųjų-gyvųjų – vėlių pasaulis (kuriame dalyvauja ir velniai)⁶⁵. Tai atitinka mūsų aptartąjį Lévi-Strausso trinarį modelį, kurio vidurinis narys – triksteris. Nastopka Greimo vėles ir Lévi-Strausso trinarės struktūros mediatorių susieja su semiotinio kvadrato apačia: dešiniuoju arba kairiuoju kampu⁶⁶.

Baladėje „Nakvynė pas žemaitį Kikutį“ svarbus dvigubas neiginys „nei“ aiškiai nurodantis, kad Kukutis nepriklauso semiotinio kvadrato viršui. Taigi, atrodytų, kad jis – arba *ne miręs*, arba *ne gyvas*. Tačiau čia ir slypi Kukučio paradoksas: jis, vienu metu, gali priklausyti skirtingiems semiotinio kvadrato kampams. Tai būdinga ir kai kurioms kitoms baladėms, pavyzdžiui, baladėje „Kukutis pasakoja apie savo trobą“⁶⁷ yra tokios eilutės: „Tai turiu trobą – dviem galais: vienam – dar gyvas vaikštau, o kitam – jau guliu numiręs“. Gyvenimo ir mirties priešprieša akivaizdi ir baladėje „Kukutis savo laidotuvėse“⁶⁸: „Pabudo rytą Kukutis/ir mato – jis pats guli šalia nebegyvas“. Matome Kukučio gebėjimą būti ne tik vieninteliu, tačiau ir daugybiniu.

Derėtų aptarti kitas diskursyvinio lygmens figūras, aptinkamas baladėje „Nakvynė pas žemaitį Kikutį“ bei Kukučio santykį su jomis. Kukučio, kaip atlikėjo, figūra įvardyta baladės pavadinime. Leksema *nakvynė* primena, jog yra dar bent vienas atlikėjas, kuris nakvoja pas Kikutį. Sužinome, jog tai – baladės pasakotojas, merginęs Kukučio dukterį.

Reikšmingas Kukučio ir pasakotojo santykis su erdve bei laiku. Erdvės figūra – trobelė – pasirodo jau pirmoje strofoje. Tai – uždara erdvė, kuri sava Kukučiui: jis čia gyvena. Trobelė stovi už miško, galima sakyti, gamtos prieglobstyje. Įdomu tai, jog Kukutis, trobelė ir laiko tėkmė sudaro

⁶⁴ „Nakvynė pas žemaitį Kikutį“, p. 7–8

⁶⁵ Algirdas Julius Greimas, „Baimės ieškojimas: samprotavimai apie vieną liaudies pasakų grupę“, in: *Semiotika: darbų rinktinė*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 190

⁶⁶ Nastopka. *Literatūros semiotika*. p. 44

⁶⁷ „Kukutis pasakoja apie savo trobą“, p. 35

⁶⁸ „Kukutis savo laidotuvėse“, p. 39

triadą. Tai savotiškas universumas, kuris skiriasi nuo to, kas vyksta už jo ribų. Tai pabrėžiama paskutinėje baladės strofoje: „Ir kolei Kukutis/ prisitaisė sau dešinę koją,/ vos lempą suspėjo uždegti –/ ir šimtmetį visą gaidys išgiedojo / per vieną vienintelę naktį“. Taigi, dviejų Kukučio veiksmų laiko trukmė tolygi virtinei įvykių, įvykusių per šimtmetį (išnyko prūsai, šalys apaugo miškais, sugriovė Berlyną, bombardavo Paryžių ir t. t.). Svarbu atkreipti dėmesį, jog pasakotojui, nakvojančiam toje pačioje Kukučio trobelėje, laikas slenka dar neįprasčiau: jo paties senėjimo procesas pasiduoda išorinės erdvės logikai (mergino dukrą, pasiekė savo tikslą, pražilo), tačiau drauge jis mato, jog Kukutis per tą laiką prisitaisė sau dešinę koją ir uždegė lempą. Tai patvirtina, jog Kukutis nepriklauso natūraliajam pasauliui, ir skatina prisiminti vėles, kurias Greimas įvardino kaip mirusiųjų-gyvųjų pasaulio atstoves. Keldamas klausimą, kaip atskirti gyvąjį nuo vėlės, Greimas teigia: „Vienintelis kriterijus, kuris atrodo svarbus atskirti gyvąjį, yra baimė, kurią šiam sukelia negyvieji“⁶⁹. Baladės pasakotojas nebijo Kukučio. Tai leidžia iškelti dvi hipotezes: pirmoji – Kukutis nėra vėlė. Vadinasi, jis, semiotiniame kvadrato, nėra pastovioje *ne gyvenimo* pozicijoje („Literatūros semiotikoje“ Nastopka priskiria vėles *ne gyvenimui*). Ši hipotezė patvirtina mūsų jau paminėtą, tačiau išsamiau dar neaptartą paradoksą, jog Kukutis gali priklausyti skirtingiems semiotinio kvadrato kampams tuo pat metu. Antroji hipotezė (neprieštaraujanti pirmajai): pasakotojas nepriklauso gyvųjų pasauliui. Turime galvoje Greimo teiginį, jog gyvąjį galime atpažinti iš to, jog jis bijo negyvųjų. Kol kas pabandykime suprasti, kaip apskritai Kukutis tapo „nei gyvu, nei mirusiu“.

Baladė „Kukutis prie ano pasaulio vartų“⁷⁰ mums parodo, kaip patenkama į mirusiųjų pasaulį. Seka būtų tokia:

tas, kursai siunčia visus į mirusiųjų pasaulį paskelbia, jog tau ne vieta tarp gyvųjų → susiruoši į pomirtinį pasaulį ir ateini prie vartų → ten tave pasitinka *Angelas sargas*, kuris patikrina registracijos knygą ir išsiaiškina ar tau tikrai ne vieta tarp gyvųjų → jei esi registracijos knygoje, turi laikytis tam tikrų perėjimo į mirusiųjų pasaulį taisyklių („Prašau išversti kišenes/Nusisegti diržą [...] Į ten nebus priimti nuosavybės dokumentai! Laikrodis! Pasas, muilas, dantų šepetukas [...] Nusimaut kelnes!“).

Pabandykime šią situaciją panagrinėti per naratyvinės gramatikos prizmę. *Tas, kuris siunčia visus į mirusiųjų pasaulį* – lėmėjas. Jis suteikia subjektui (šiuo atveju Kukučiui) – *privalėjimą* susiruošti į pomirtinį pasaulį. Taigi, galime teigti, jog vertės objektas – pomirtinis pasaulis. Vis dėlto ši naratyvinė programa kur kas labiau komplikauta nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Kai Kukutis ateina prie vartų, jį pasitinka *Angelas sargas*, kurį galime laikyti lėmėjo

⁶⁹ Greimas, „Baimės ieškojimas: samprotavimai apie vieną liaudies pasakų grupę“, 1989, p. 190

⁷⁰ „Kukutis prie ano pasaulio vartų“, p. 43

tarpininku. Čia ir prasideda visas naratyvinės programos įdomumas. Kukutis jau žino, jog jo vieta ne tarp gyvųjų („Kukutis susiruošė į pomirtinį pasaulį,/ kai viskas jau buvo patikrinta/ ir paskelbta, kad jam ne vieta tarp gyvųjų“), o tam, jog pasiektų konjunkciją su pomirtiniu pasauliu, jis turi paisyti tam tikrų taisyklių (kurias galime įvardinti kaip kompetencijas). Privalėjimo modalumas tarytum dingsta, mat lėmėjo atstovas – Angelas – matydamas, jog Kukutis nepaiso taisyklių („Ko stovi?! [...] Ko laikai smunkančias kelnes?“), bando transformuoti jo modalinę kompetenciją, suteikdamas norėjimo daryti modalumą. Jis iškelia pomirtinio pasaulio vertes (nėra gėdos jausmo, saugu, niekas netardo, neklausinėja, nėra negerumų ir t. t.) ir tokiu būdu vilioja subjektą veikti. Įdomu tai, jog vilionėms pasitelkiama ir kita taktika – vardinamos gyvųjų pasaulio negatyvios vertės (šiam pasaulyje karia, spardo, areštuoja, baudžia, įtarinėja ir t. t.). Bandytas transformuoti subjekto modalinę kompetenciją nepavyksta, ir Kukutis išsiunčiamas atgal į gyvųjų pasaulį: „Atgal!/ Dar kartą/ tave patikrins gyvenimas“. Tai – paradoksali sankcija, juk baladės pradžioje sužinojome, jog Kukučiui ne vieta tarp gyvųjų. Tekstas leidžia suprasti, jog taip nusprendė *tas, kursai siunčia į mirusiųjų pasaulį*. Toks jo sprendimas argumentuojamas: „kad apsaugotų juos nuo neteisingų minčių, visokių keistų paklydimų“. Tai, jog lėmėjo atstovas išsiunčia Kukutį atgal pas gyvuosius, reiškia, jog subjektas, kuriam, kaip buvo nuspręsta anksčiau, ne vieta tarp gyvųjų, atsiduria jų pasaulyje. Ši baladė paaiškina Kukučio, kaip personažo, atsidūrusio tarp gyvenimo ir mirties, prigimtį – subjektas, kuriam ne vieta tarp gyvųjų, išsiunčiamas į gyvųjų pasaulį.

Angelo sargo, laukiančio prie vartų į mirusiųjų pasaulį, figūrą, galime susieti su bibline Šv. Petro, turinčio raktus nuo rojus vartų, figūra. Vis dėlto, įdomu tai, jog opozicija *rojus vs pragaras* šioje baladėje tarytum negalioja. Sankcija suteikiama ne už elgesį būnant gyvu (laikeisi dievo įstatymų, atgailavai – rojus; nusidėjai, tačiau neužsitraukei amžino pasmerkimo – skaistykla (kurioje gali apsisvalyti sielą ir tokiu būdu patekti į rojų); sunkiai nusidėjai – pragaras), o už elgesį prie vartų. Kaip jau minėjome, teigiamas vertes Angelas suteikia mirusiųjų pasauliui, neigiamas – gyvųjų.

Greimas, kalbėdamas apie mitinį universumą pastebi, jog krikščioniškajam pasauliui būdingos dualistinės gyvenimo ir mirties opozicijos⁷¹. Mitiniame universume nėra ribos tarp šių dviejų pasaulių. Baladėje „Kukutis prie ano pasaulio vartų“ matome dualistinę skirtį, tačiau ji „suklibinama“ sankcijos fazėje (subjektas, kuriam ne vieta tarp gyvųjų, išsiunčiamas į jų pasaulį). Analizuodami kitas balades, pastebėsime, jog riba tarp gyvųjų ir mirusių pasaulių visai išnyksta.

Būtent taip atsitinka baladėje „Kaip Kukutis protą atgavo“⁷², kurioje pasakojama apie Kukučio mirtį: „po Blinstrubiškės ažuolu/mane pakorė“. Įdomu tai, jog iš karto po šių eilučių seka

⁷¹ Greimas, „Baimės ieškojimas: samprotavimai apie vieną liaudies pasakų grupę“, p. 190

⁷² „Kaip Kukutis protą atgavo“, p. 20

tokios: „O kai mane pakorė, tuoj atėjau į protą“. Matome akivaizdžią priešpriešą *kūnas vs siela*: protas atgaunamas mirus fiziniam kūnui.

Atkreipkime dėmesį į Blinstrubiškio ažuolo figūrą, kuri pasikartoja tris kartus: „po Blindstrubiškės ažuolu, mane pakorė“, „Anoj pasaulio pusėj –/ danguj man davė butą:/ po Blindstrubiškio ažuolu/du sieksniu pievos“, „[...] ramus sau gulinėju/ po Blinstrubiškio ažuolu/senelių prieglaudoj“. Matome, jog šis medis tarytum jungia gyvųjų ir mirusiųjų pasaulį. Jis pasirodo ir „anoj pasaulio pusėje“, ir „šioje“ (kur pakorė). Ši jungtis leidžia Blinstrubiškio ažuolą sieti su Pasaulio medžiu.

Lietuvių etnologė ir mitologė Dundulienė pastebi, kad lietuvių, kaip ir kitų indoeuropiečių, mitologijoje, vertikaliai augantis Pasaulio medis (pasak autorės, analogiškas Gyvybės medžiui) įkūnija pagrindines Visatos zonas: apatinę – požemį, vidurinę – žemę, viršutinę – dangų⁷³. Požeminiame pasaulyje gyvena protėvių vėlės ir antgamtinės chtoninės būtybės, žemėje – pasaulio žmonės ir augalija bei gyvūnija, danguje – šviesos ir lietaus dievybės.⁷⁴ Analizuodami kitas balades pastebėsime, jog vienas iš Kukučių (mums bus aktualus šio personažo susidvejinimas, netgi susitrejinimas) priklauso būtent erdvei po žeme.

Kaip matome, Kukutis baladėse skleidžiasi kaip mediatorius tarp gyvybės ir mirties. Bet tai dar ne viskas – galime pastebėti tiek sąsajų su ikikrikščionišku universumu (terminas pasiskolintas iš Greimo analizės apie bebaimius herojus), tiek analogijų su krikščionybe. Tekste veikia dvi skirtingos pasaulio suvokimo paradigmos.

Baladėje „Kukutis pasakoja apie savo trobą“, kaip ir „Nakvynėje pas žemaitį Kikutį“, erdvės figūra – troba. Galime sakyti, jog troba – tai ciklo epicentras (ciklą suvokiame kaip apskritimą, trobą – kaip jo centrą). Vis dėlto, skirtingai nei apskritime, troba turi tik du galus – vieną apskritimo skersmenį. Todėl Kukutis, kuris, atrodytų, žvelgia iš trobos centro, regi opozicijas: *saulė teka vs saulė leidžiasi, žiedai vs vaisiai, jaunas vs senas* ir t. t. Įdomu tai, jog Kukutis mato ir pats save, tad schematiškai susidaro tokia triada: *gyvas Kukutis – Kukutis-sakytojas – pašarvotas Kukutis*. Nors baladės pavadinime teigiama, jog Kukutis „pasakoja“, didžiojoje teksto dalyje vyrauja numanomos sakymo deiksės: aš – čia – dabar. Būtent tai leidžia mums teigti, jog Kukutis tuo pat metu (sakymo metu) yra ir gyvas, ir pašarvotas. Anksčiau užsiminėme apie tai, jog Kukučio gebėjimas būti tiek vieninteliu, tiek daugybiniu, sietinas su tuo, jog šis personažas vienu metu gali būti skirtinguose semiotinio kvadrato kampuose. Baladės „Kukutis pasakoja apie savo trobą“ analizė tai mums puikiai iliustruoja.

---

⁷³ Pranė Dundulienė, *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 18

⁷⁴ *Ibid.*, p. 163

Kukučio gebėjimą būti daugybiniu pastebime ir baladėje „Kukutis savo laidotuvėse“: „Pabudo rytą Kukutis/ Ir mato – jis pats/ guli šalia nebegyvas“. Prisiminkime kauko figūrą, kuri, kaip sakėme, senovės lietuvių pasaulėvaizdyje susiformavo tikint, jog mirę žmonės (ypač ne savo mirtimi) lankosi savo namuose. Vis dėlto, manyta, jog kaukų tikslas – atkeršyti už nužudymą⁷⁵, o baladėje „Kukutis savo laidotuvėse“ keršto izotopijos nėra. Netgi atvirksčiai – Kukutis, matantis savo negyvą kūną, ruošiamus šermenis ir gedinčius artimuosius, reaguoja euforiškai: „Galvoja Kukutis:/ kaip gražiai viskas vyksta,/ kaip manęs gailis/ kaip gražiai apšneka [...]“. Už tai, jog laidotuvės gražios, o artimieji gedi, Kukutis tikisi teigiamo įvertinimo: „tikriausiai duos man kokią pašalpa,/ ranką paspaus/ arba pagirs/ visuotiniam sąnarių suėjime“. Kas atliks šį įvertinimą – tekstas neatskleidžia.

Beje, pirmajame „Kukučio baladžių“ leidime šios baladės tekstas kiek kitoks: Kukutis tikisi ne *pašalpos*, o *premijos*. Ne pagyrų visuotiniame *sąnarių* susitikime, o visuotiniame *narių* susirinkime. Šis pokytis mums primena kitą baladę – „Kukučio prašymas vienkartinei pašalpai gauti“⁷⁶, kurioje randame ir *pašalpos*, ir *sąnarių* figūras. Paanalizuokime šią baladę kiek išsamiau.

Baladės pasakotojas – Kukutis jau antroje strofoje apibūdinamas kaip atskirtas nuo savo gyvybės ir kaulų. Vėl regime tam tikrą susidvejinimą: miręs Kukutis (kaulai – tai yrančio kūno po žeme metonimija) ir Kukutis-pasakotojas (*ne gyvas* – atskirtas nuo gyvybės). Įdomus šių dviejų Kukučių santykis su erdve. Kukutis-pasakotojas, kalbėdamas apie kaulus pabrėžia, jog jie yra *tenai* (t. y. po žemėmis). Vadinasi, jis pats kalba iš „čia“ perspektyvos. Tačiau galiausiai „čia“ ir „tenai“ tarytum susilieja, mat Kukutis-pasakotojas kalba pirmuoju asmeniu nusakydamas ir savo kaip pasakotojo patirtį („Net jaučiu“), ir kalbėdamas apie po žemėmis gulinčius kaulus („Tiek metų/ po žemėm gulinėju nevalgęs“). Taigi, suvokiame, jog Kukutis geba vienu metu būti bent dvejose erdvėse.

Nors Kukutis-pasakotojas yra atskirtas nuo gyvybės, jo kalbėjimas („Čia kalba tik mano liežuvis“) rodo jį esant gyvą. Aptardami nykštuką kaip triksterį, pastebėjome, jog jam būdinga kalbinė, o ne somatinė veikla, pasižyminti dar ir gudrumu bei suktumu. Galima sakyti, kad šioje baladėje Kukutis-pasakotojas taipogi kliaujasi kalbine veikla – jis naudojasi iškalba siekdamas savo tikslo, t. y. pašalpos. Kas šio kreipimosi adresatas – tiesiogiai neįvardijama. Vienintelis kreipinys – *rupūžės* naudojamas kaip sinonimas apibūdinti *bjaurybėms*, *nenaudėliams*.

Nors adresatas tekste nėra sukonkretinamas, galime pastebėti, jog Kukutis jam siūlo mainus: *jūs man duodate pašalpa (t. y. grąžinate burną) – aš jums gražiai pakalbėsiu (o pats –*

---

⁷⁵ Dundulienė, P.. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, 2007, p. 258

⁷⁶ „Kukučio prašymas vienkartinei pašalpai gauti“, p. 52

valgysiu). Šie mainai yra kiek paradoksalūs, mat, už burnos gražinimą siūlomas „gražus pakalbėjimas“, nors prieš tai jau pastebėjome, jog galėjimo kalbėti modalumą Kukutis ir taip turi. Sandoris akivaizdžiai vienašališkas – Kukučio naudai.

Penktojoje baladės strofoje Kukutis kreipiasi į adresatą: „Ir jums, kai burnas sučiaupsit,/ suners tuoj ant pilvo rankas/ Ir jau niekada nieko negausit“. Ši strofa leidžia daryti išvadą, jog kolektyvinis adresatas, į kurį kreipiamasi daugiskaita, Kukučio kalbėjimo metu yra gyvas. Mat pasakymas *burnas sučiaupsit* ir *suners ant pilvo rankas* nurodo seką: *mirtis* → *pašarvojimas*, o būsimasis laikas reiškia, jog tai dar neįvyko. Galime teigti, jog šios baladės pasakotojas Kukutis, manipuliudamas socialiniu adresatu, siūlo jam nelygiaverčius mainus. Penktojoje strofoje Kukutis prisiima teisiančiojo lėmėjo vaidmenį: nepašelpsite – jūs po mirties būsite galutinai negyvi.

Baladėje „Kukutis savo laidotuvėse“ Kukutis džiaugiasi tuo, jog yra gražiai pašarvotas, apraudamas. Jį aprauda ir pašarvoja gyvieji (moterys ir giminės). Baladėje „Kukučio prašymas vienkartinai pašalpai gauti“ džiaugsmą pakeičia nepasitenkinimas gyvaisiais. Kukutis priekaištauja socialiniam adresatui: „Tiek metų – Blinstrubišky –/ išbadėjusiems kaulams/ nedavė niekas nė trupinio/ Už ką, sakau, rupūžės,/mano kaulų nešelpiat“. Vėl pasirodžiusi Blinstrubiškio figūra primena Blinstrubiškės ažuolą mitologiniame universume. Pasak Dundulienės, senovės lietuviai tikėjo, jog santykius su mirusiais būtina palaikyti per aukas: „Greta aukų dievams ir dvasioms nuo medžioklės laikų kultivuota ir aukos mirusiesiems [...] Aukota darbo įrankiai, papuošalai, maisto produktai, – tikėta, kad ir pomirtiniame gyvenime žmogui prireiks viso to, ko reikėjo gyvenant žemėje“⁷⁷. Lietuvių kalbos žodynas kaip vieną iš leksemos *auka* reikšmių nurodo „dovaną, skiriamą kam nors sušelpiti“. Tad aukos ir pašalpos sugretinimas šiuo atveju reikšmingas. Galime daryti išvadą, kad, nors Kukutis buvo palaidotas gražiai, ilgainiui mirusiuoju nepasirūpinama. Savo kalbomis jis bando manipuluoti tais, kuriems priderėtų pasirūpinti, tačiau atsako nesulaukia.

Galime teigti, jog penktojoje baladės strofoje fiksuotina neigiama Kukučio sankcija tiems, kurie nesušelpia jo kaulų, nepriklauso nuo Kukučio valios. Kukutis savo kalbine veikla bando apsimesti esantis lėmėjas, nors toks iš tiesų nėra. Šioje vietoje galime prisiminti absento pavyzdį, aptartą Greimo analizuojamoje Maupassant'o novelėje „Du draugai“. Absentas atrodo esantis lėmėjas, nors iš tiesų toks nėra (tiesosakos kvadrato jis atsiduria melo deiksėje). Tuo pat metu absentas yra anti-lėmėjas, tačiau atrodo kaip lėmėjas (paslapties deiksė). Lygiai tą patį daro ir Kukutis: iš pirmo žvilgsnio jis atrodo kaip lėmėjas (dėl penktojoje strofoje pateikiamos sankcijos), tačiau iš tiesų jis toks nėra (negali būti lėmėjas, mat sankcija nepriklauso nuo Kukučio valios). Tuo pat metu jis yra tiesiog subjektas, trokštantis vertės objekto – pašalpos, tačiau neatrodo kaip

---

⁷⁷ Ibid., p. 316

subjektas dėl pasakytos sankcijos. Taigi, kaip ir absentas, Kukutis, šioje baladėje, – personažas su kauke. Ir kalbinę Kukučio veiklą, ir apsimetinėjimą galime laikyti triksterio bruožais.

Grįžkime prie baladės „Kukutis savo laidotuvėse“ erdvės. Kukutis prabunda ir pamato savo negyvą kūną troboje. Tai – vidinė pasakojimo erdvė. Pro atviras duris ir langą Kukutis mato snieguotą kalnelį, šermenims skerdžiamą kiaulę, besileidžiantį aeroplaną, kylančias varnas. Vėliau, prie vieno iš langų, tačiau išorinėje erdvėje, jis pastebi nosis prie stiklo priplojusius buriatų vaikus. Tai, žinoma, nereiškia, kad trobelė Buriatijos žemėje. Veikiau tai primena Sibiro tremtyje gyvenusius lietuvius. Visgi, tai, jog minimi ne, pavyzdžiui, žemaičių vaikai (Žemaitijos figūra galime atrasti ne vienoje baladėje), verčia suklusti. Vėliau išorinė erdvę susiejama su Kanados ir JAV pasieniu: „O pro virtuvės langą – po Niagaros kriokliu/ giminės/ verkia/ Kukučio“. Galime konstatuoti, kad abi išorinės erdvės, vienaip ar kitaip, susijusios su lietuvių tremtimis ir emigracija į Ameriką.

Apibendrinami Kukučio santykį su binarine gyvenimo ir mirties opozicija, galime nustatyti jo, kaip triksterio, bruožus. Tai, kad Kukutis yra *nei gyvas, nei miręs*, leido mums šį atlikėją susieti su semiotinio kvadrato apačia: ir su *gyvybės*, ir su *mirties* semomis. Personažą, turintį dviem priešingiems kategorijos nariams būdingų bruožų, remdamiesi Lévi-Strausso trinarium modeliu, galime vadinti triksteriu – mediatoriumi. Dar įdomiau tai, jog Kukutis ne tik laviruoja tarp gyvybės ir mirties, tačiau gali ir susidvejinti (ir net susitrejinti) erdvėje ir laike. Tokiais atvejais galime sakyti, jog jis vienu metu priklauso skirtingiems semiotinio kvadrato kampams. Iš *nei gyvo, nei mirusio* jis tampa *ir gyvu, ir mirusiu*. Kukučio susidvejinimas ar susitrejimas būdingas toms baladėms, kuriose vienas iš Kukučių yra pasakotojas. Kaip pastebėjome, jis tarsi tyčia stengiasi suklaidinti kitus atlikėjus, naratyviniame lygmenyje apsimesdamas aktantu, kuriuo nėra. Šitaip, manipuliudamas įvardžiais, jis klaidina ir skaitytoją. Tame pačiame tekste įvardis „aš“ gali būti siejamas ir su Kukučiu-pasakotoju, ir su gyvu ar mirusiu Kukučiu. Teorinėje dalyje, aptardami triksterį, minėjome, jog Greimas sieja triksterio naratyvinę rolę su Nykštuku. Išsiaiškinome, jog vienas iš esminių Nykštuko bruožų – jo kalbinė, o ne somatinė veikla. Jis savo gudrumu siekia įkalbėti kitą subjektą mainytis. Šie bruožai būdingi ir Kukučiui. Tai įrodėme analizuodami baladę „Kukučio prašymas vienkartinei pašalpai gauti“.

Įrodyti kad Kukutis yra triksteris – pavyko. Išsiaiškinome, jog jis, remiantis Lévi-Strausso trinare schema, yra vidurinis narys, mediatorius, turintis tiek gyviesiems, tiek mirusiesiems būdingų bruožų. Dar daugiau, pastebėjome, jog Kukutis geba tapti daugybiniu, o tai leidžia jam būti ir vienokiu, ir kitokiu tuo pat metu. Analizuodami balades gana dažnai susidurdavome su mitiniu mąstymu. Jis skleidėsi tiek per *kukučio* vardo semantiką (sąsajos su kauku), tiek per tam tikras

figūras (pvz. Blinstrubiškės ažuolas), tiek per jo *nei gyvo, nei mirusio* ypatybes. Vis dėlto, atkleidėme, jog baladėse veikia ir daugiau mąstymo paradigmu, pavyzdžiui, krikščioniškoji.

Kukutis – ir griovėjas, ir kūrėjas

Skyrelyje „*Kukučio* vardo semantika“ minėjome, jog pats Martinaitis triksterį tapatina su kvailio figūra. Pasak jo, triksteris išsaugo archajinę atmintį, tačiau yra neimlus tam, kas vyksta aplink.

Analizuodami Kukučio, kaip triksterio, santykį su opozicija *gyvybė vs mirtis*, ne kartą atkreipėme dėmesį į nuorodas, nukreipiančias mus į mitologinį universumą – archajinę atmintį. Vis dėlto teigti, jog Kukutis neprisitaiko dabartyje, nedrįstame. Tad šiame skyrelyje stengsimės įrodyti, jog Kukutis priklauso dviem universumams: tiek mitiniam, tiek šiuolaikiniam. Šiai hipotezei pasitvirtinus, galėsime teigti, jog neimlumas dabarčiai, taigi ir kvailio tematinis vaidmuo – nėra būtinas triksterio bruožas.

Dar vienas mūsų uždavinys – aptarti Kukučio santykį su viena iš kertinių opozicijų: *gamta vs kultūra*. Pasak Nastopkos, Kukutis savo pragmatine ir kognityvine veikla susieja šiuos vienas kitam priešingus poliūs. Analizuodami balades, patikrinsime, kokių būdu jis tai daro ir ar ši jo veikla sietina su triksterio figūra.

Į klausimą, ar Kukutis neimlus tam, kas vyksta aplink jį, mums padės atsakyti Nastopkos ir Toelle mintis, jog Kukutis yra ne tik valstietišškai nemitrus ir stačiokiškas, bet ir savotiškas filosofas, apmąstantis žmonijos būtį ir keliantis naivokus klausimus apie save ir pasaulį.⁷⁸ Arba kitaip tariant: Kukutis – tiek valstietis, tiek estetas.⁷⁹

Valstiečio sąvoką autoriai sieja su Kukučio nemitrumu ir stačiokiškumu. Taip pat prisimenamas anekdotinis žemaičio įvaizdis, valstietišką charakteristiką dar papildantis storžieviškumu ir užsispyrimu⁸⁰. Tiesioginė sąvokos *valstietis* reikšmė – besiverčiantis žemės ūkio darbu, žemdirbys arba valsčiaus, darbo žmogus. Jo tamsumas, nekultūringumas aiškinamas socialine konotacija – valstiečio vertinimu aukštesnės klasės arba kito regiono (aukštaičių) požiūriu. Ši reikšmė dominuoja *valstiečio* parasinonime – *mužikas* (Žr., Lietuvių kalbos žodynas. 8, 1970, p. 492).

⁷⁸ Nastopka K., Toelle H., „Mitas estezės talkoje“, p. 214

⁷⁹ Ibid., p. 213

⁸⁰ Ibid., p. 204

Baladėje „Žuveliškių kaimo moterys gyvina Kukutį“⁸¹ Kukučio valstietiškus darbus išvardija kolektyvinis atlikėjas *moterys*: kol buvo gyvas jis poruodavęs dalges su grėbliakočiais, poruodavęs bulvių žiedus su margom peteliškėmis, tekindavęs telyčaites su jautukais. Baladėje „Kukutis baigdamas paskutinį savo gyvenimą“⁸² pats Kukutis prisipažįsta visą gyvenimą dirbęs ūkio darbus: pjovęs malkas, dalgiu kirtęs dobilus, botagu šventinęs gyvulius. Šios baladės mums leidžia dėti lygybės ženklą: *Gyvas Kukutis = Kukutis-valstietis*. Vis dėlto ir po mirties Kukutis nepraranda savo valstietiškos prigimties. Mūsų jau analizuotoje baladėje „Kukučio prašymas vienkartinei pašalpai gauti“ jis teigia: „Tik aš šitiek metų nesėju,/ ne iš tingėjimo/, o dėl to, kad mane nuo mano gyvybės/ nuo kaulų atskyrė“. Atskirtas nuo kaulų, pragmatinėje plotmėje Kukutis nebegali atlikti valstiečio darbų, tačiau valstiečio tematinio vaidmens jis nepamiršta.

Taigi, galime teigti, jog Kukutis išmano savo, kaip valstiečio, besiverčiančio žemės ūkiu, darbą. Jo vaidmenį bendruomenėje paliudija moterys, klausiančios „Kaip be Kukučio gyvensime?“. Šis vaidmuo priešingas kvailio figūrai, su kuria Martinaitis tapatina triksterį. Galime daryti išvadą, jog kvailumas ir neimlumas dabarčiai nėra vienas iš triksterio bruožų.

Vis dėlto, Nastopka su Toelle, aptardami Žemaitį Kukutį, pastebi, kad jis gali atrodyti primityvus ir kvailokas dėl to, kad jam niekaip nepavyksta sutramdyti savo gamtinių instinktų: „Kukutis nesugeba susidoroti su kulinarinėmis užduotimis, peržengti slenksčio, skiriančio kultūrą nuo gamtos <[.] Kukutis neatlieka savo priedermių šeimoje, nesugeba apsaugoti savo vaikų“⁸³. Šis Žemaitis Kukutis visai kitoks nei mūsų prieš tai aptartas Kukutis-valstietis, gebantis atlikti galybę įvairiausių darbų. Vadinasi, Martinaičio Kukutis yra drauge ir gabus, ir kvailokas.

Žemaičio Kukučio primityvumas sietinas su jo negebėjimu pasipriešinti instinktams. To jam nepavyksta padaryti alimentarinėje plotmėje: „Būdamas alkanas jis atsisako estetinės veiklos“⁸⁴. Instinktus siedami su gamta, o estetinę veikla – su kultūra, galime vertinti Kukučio pragmatinę veiklą santykyje su gamtos ir kultūros opozicija. Kultūros sąvoką suvokiame pačia bendriausia prasme – kaip žmogiškosios veiklos ar produkcijos visumą.

Dar kartą prisiminkime baladę „Kukučio prašymas vienkartinei pašalpai gauti“. Čia Kukutis, nors ir skundžiasi, jog tiek metų nesėja, nes yra atskirtas nuo kaulų, negeba atsispirti instinktams, susijusiems su mityba: „Prašau man gražinti nors burną – [...] kaip valgyčiau!“. Maitinimasis sietinas su gyvybės palaikymu, tad miręs Kukutis paradoksaliai nori palaikyti gyvybę. Galime teigti, jog Kukutis tiek susijęs su gamta, kad net ir po mirties negali peržengti slenksčio, skiriančio gamtą nuo kultūros.

⁸¹ „Žuveliškių kaimo moterys gyvina Kukutį“, p. 40

⁸² „Kukutis baigdamas paskutinį savo gyvenimą“, p. 109

⁸³ Nastopka; Toelle; „Mitas estezės talkoje“, p. 204

⁸⁴ Ibid. p. 203

Valgymo procesas tam tikromis aplinkybėmis gali būti siejamas ir su kultūra. Tai matyti baladėje „Kaip Kukutis buvo globalizuojamas“.⁸⁵ Joje valgymas ir gėrimas susiję ne su instinktų tenkinimu, o su tam tikrų kultūrų pažinimu: „Štai sėdi Paryžiuje, valgo sraiges,/o Italijoje užgeria jas vynu/[...] Miunchene geria alų“. Šioje baladėje Kukučio atliekami veiksmai vyksta chronologiškai, vienas paskui kitą: valgo, užgeria, užmiega, sapnuoja, pagiriojasi ir t. t. Vis dėlto kiekvienas iš šių veiksmų vyksta skirtingose erdvėse, kurias skiria didelis geografinis atstumas. Tokiu būdu siekiama įveikti erdvę ir laiką. Atkreiptinas dėmesys, jog ši baladė – ne vienintelė, kurioje laiko ir erdvės santykis neatitinka to, kas įprasta natūraliajame pasaulyje. Nastopka ir Toelle straipsnyje erdvės įlaikinimą ir laiko įerdvinimą įvardija kaip erdvėlaikį.⁸⁶

Tokiu, kiek neįprastu, erdvės ir laiko santykiu Kukutis dalyvauja kultūras suartinančiame globalizacijos procese. Kukutis į pasaulį siunčiamas dar ir dėl to, jog: „garsintų savo valstybę“ arba kitaip – pristatytų savo kultūrą.

Žvelgdami į žemės ūkį taip kaip į sukultūrintą gamtą, matome ir priešingą procesą, gamtos veržimąsi į kultūrą. Baladėje „Kukutis Katedros aikštėje susapnuoja Žuveliškių kaimą“⁸⁷ erdvė, kurioje pasirodo Kukutis, yra Katedros aikštė, priklausanti kultūros poliui. Aikštėje Kukutis užmiega, tačiau jo sapno erdvė išlieka ta pati – jis ir toliau lieka aikštėje. Po truputį prasideda kultūros *gamtinimas*: į aikštę pasipila įvairiausi gyvūnai.

Prigūžėję į aikštę gyvūnai (žvirbliai, šunys, telyčaitės) pripildo erdvę garsų (maurodami, baubdami, gegendami.) bei kvapų (pakvipo mėšlu, padvelkė degtine). Galime fiksuoti, jog į Katedros aikštę įsiveržia visas Žuveliškių kaimas. Miestas tampa gaubiančiąja erdve, kaimas – apgaubtąja. Taigi, Kukutis sapne kuria erdvę, sujungiančią kultūrą su gamta, miestą su kaimu.

Gamta veržiasi į kultūrą (o kaimas veržiasi į miestą) sapno erdvėje. Į iš svetimios erdvės atkeliavusį Kukutį kreipiasi miesto tvarkos saugotojas: „Prie sapnuojančio Kukučio/ priėjęs policininkas smarkiai papurto ir sako:/ - Baik! Kukuti! Sapnuot! / Ką pridirbai Lietuvos istorinėje aikštėj!“. Taigi, sapno ir tikrovės erdvės tuo pat metu yra ir viena erdvė.

Kuo čia dėtas triksteris? Kaip jau žinome, tai mediatorius, turintis dviem priešingiems poliems būdingų bruožų. Aptarėme Kukutį, neatsispiriantį instinktams (siedami tai su gamtos poliumi), Kukutį – pristatantį pasauliui savo valstybę ir susipažįstantį su kitomis kultūromis (ši Kukutį priskyrimo kultūros poliui). Baladė „Kukutis Katedros aikštėje susapnuoja Žuveliškių kaimą“ mums atskleidžia Kukutį, siejantį du priešingus polius (*kultūra vs gamta; miestas vs*

⁸⁵ „Kaip Kukutis buvo globalizuojamas“, p. 71

⁸⁶ Nastopka; Toelle, „Mitas estezės talkoje“, p. 206

⁸⁷ „Kukutis Katedros aikštėje susapnuoja Žuveliškių kaimą“, p. 101–102

kaimas). Galime sakyti, kad Kukutis ne tik turi abiem poliems būdingų bruožų, tačiau ir geba būti jų vienytoju, mediatoriumi. Tai atitinka triksterio amplua.

Pastebėjome, jog Kukutis tarytum demiurgas kuria erdvę, vienijančią kultūrą ir gamtą, kaimą ir miestą. Tačiau reikėtų pažymėti ir tai, kad miestas šioje baladėje bando išstumi įsibrovėlių kaimą, o kultūra – įsibrovėlę gamtą: „Prilėkė greitujų pagalbų,/ gaisrininkų,/ vandens čiurkšlėmis/ ėmė vyti į žemę atgal/ besikeliančius iš numirusiujų/ seniai palaidotus Žuveliškių kaimiečius,/ iš aikštės nuplaudami gyvulėlius [...]“. Čia mus ir vėl pasitinka opozicija *gyvenimas vs mirtis*: kaimas susiejamas su mirusiųjų pasauliu, miestas – su gyvųjų. Taigi, Kukučio erdvę apibrėžia kelios opozicijos: *miestas vs kaimas, kultūra vs gamta, gyvybė vs mirtis*.

Atkreipkime dėmesį į policininko figūrą. Kaip miesto ir kultūros atstovas, jis piktinasi erdvės transformacija. Kaip matėme, semiotiniame gyvybės ir mirties kvadrato *ne gyvybės* kampe atsiduria vėlės, o žmonių, atstovaujančių *gyvybei*, ypatybė – negyvųjų baimė. Tuo tarpu policininkas, žinodamas, jog jį supa numirėliai, jų nesibaimina. Jis tik piktinasi, jog transformuota erdvė (su joje esančiomis atlikėjų figūromis) padarys gėdą Lietuvai. Pasak Greimo: „herojus, kuris nieko nebijo, nepriklauso gyvųjų klasei. Dar daugiau: jis yra tas, kuris ryžtingai ir bet kuriomis aplinkybėmis neigia egzistuojant ribą tarp šių dviejų pasaulių (turima galvoje gyvųjų ir mirusiųjų pasauliai – R. J.) jis elgiasi vienodai su visais [...] gyvenimo ir mirties disjunkcija jam nesvarbi“⁸⁸. Nastopka bebaimį herojų priskiria semiotinio kvadrato teigiamos deiksės apačiai: *ne mirtis*.

Vis dėlto, policininkas ribos tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių neneigia: „Jiems negalima keltis iš mirusiųjų! Jie jau seniai mirties knygoje surašyti“. Tačiau jis neigia *ne gyvenimą*: „Nėra prisikėlimo! Nėra pomirtinio gyvenimo!“. Taigi, šio pareigūno pasaulėvaizdis dualistinis: gyvenimas ir mirtis, pasak jo, negali turėti tarpinių variantų. Jis neigia mitiškumą. Šis neigimas ir paaiškina tai, jog jis nebijo prisikėlusių numirusiujų – negali bijoti to, kuo netiki.

Policininko figūra mums svarbi todėl, kad tai vienas iš nedaugelio baladėse veikiančių atlikėjų, užmezgančių dialogą su Kukučiu. Pastarasis jam nieko neatsako. Anksčiau minėjome, jog Kukutis, kaip triksteris, veikia kalbiniu, o ne somatiniu pagrindu. Šioje baladėje kalbinės Kukučio veiklos nematyti, tačiau jis, kaip triksteris, sukuria du polių jungiančią erdvę: tai, kas vyksta galvoje (sapne), materializuojasi.

Pareigūno neglumina Kukučio gebėjimas sapno erdvę perkelti į realią Katedros aikštę. Jam nepatinka tik tai, jog tai ardo įprastą aikštės tvarką: „Ar nematai,/ kiek sutraukei žioplių! Kiek mašinų susistvenkė ties perėjimu! Ar-nematai-kad-jau-ne juokai!“. Iš karto po to pateikiama istorinio laiko nuoroda: „Praleisti/ premjero vedamą/ brolišką delegaciją/ atvykusią sveikinti

⁸⁸ Greimas, „Baimės ieškojimas: samprotavimai apie vieną liaudies pasakų grupę“ p. 190

Lietuvos, įstojusios/ į Europos Sąjungą!“. Suprantame, kad kalbama apie 2004-uosius metus. Taigi, Kukučio projektuojamas kaimas su savo archajinėmis tradicijomis ir mitologiniu mąstymu ne tik įterpiamas į miesto erdvę, kultūros erdvę, bet ir į šiuolaikinį politinį pasaulį. Vadinasi, galime teigti, jog Kukutis apjungia mitinį ir šiuolaikinį universumą. Vis dėlto, archajinės tradicijos ir mitinis mąstymas trikdo nusistovėjusią aikštės tvarką. Todėl specialiosios tarnybos (policininkas, greitoji, gaisrinė) bando jas išstumti ir panaikinti. Tai, kad Kukutis tuo pat metu ir kuria (erdvę vienijančią kultūrą ir gamtą, miestą ir kaimą) ir griaua (iki tol Katedros aikštėje įsigalėjusią tvarką) atitinka Radino teiginį, kad triksterui būdingas ir griovimas, ir kūrimas.

Šiame skyrelyje stengėmės paneigti arba pritarti Martinaičio prielaidai, jog triksteris sietinas su archajinėmis tradicijoms, mitiniu laiku, o dėl to jis neimlus dabarčiai, sunkiai prisitaikantis prie aplinkos. Analizuodami balades pastebėjome, jog Kukutis nėra vienalytis: Žemaitis Kukutis atitinka martinaitišką triksterio apibrėžimą (susijęs su archajinėmis tradicijoms, tačiau sunkiai prisitaiko dabartyje, negeba atlikti net elementariausių užduočių), tačiau Kukutis-valstietis, priešingai, yra imlus dabarčiai, sugeba atlikti įvairias užduotis. Vadinasi, Martinaičio prielaidą patvirtinome tik iš dalies.

Aptardami Kukučio santykį su opozicija *gamta vs kultūra* pastebėjome, jog ši priešybė glaudžiai susijusi su kitomis: *valstietis vs estetas*, *miestas vs kaimas*. Išsiaiškinome, jog vienas iš Kukučių vadovaujasi instinktais (gamtos poliūs), kitas – keliauja po pasaulį, domisi kitomis šalimis, pasauliui pristato savo kultūrą (kultūros poliūs). Taip pat pastebėjome, jog ne vienoje baladėje Kukučiui priskiriamas valstiečio tematinis vaidmuo: dirbdamas žemės ūkio darbus Kukutis jungia gamtą ir kultūrą. Tai atitinka trinarę Lévi-Strausso schemą, pagal kurią mediatorius turi dviem priešingiems poliūms būdingų bruožų. Priėjome prie išvados, kad Kukutis, kaip ir Radino aptartas triksteris, ir griaua, ir kuria. Analizuodami baladę „Kukutis Katedros aikštėje susapnuoja Žuveliškių kaimą“ konstatavome, jog Kukutis griaua iki šiol Katedros aikštėje įsigalėjusią tvarką ir kuria naują erdvę, susiejančią opozicijas *kultūra vs gamta*, *miestas vs kaimas*.

Sakytojo ir Kukučio santykis

Iki šiol, kalbėdami apie kultūrą, šią sąvoką suvokėme pačia bendriausia prasme – kaip žmogiškosios veiklos ir produkcijos visumą. Vis dėlto, buvome užsiminę, jog Nastopka ir Toelle, kaip primityvoko Žemaičio Kukučio priešingybę nurodo Kukučių-estetą. Tiesioginį Kukučio sąlytį su

kultūra, kaip meno ir literatūros pasauliu, paliudija baladė „Kukutis gražina Vytautui Bložei baltą kepuraitę, kurią jis užmiršo apsilankęs Kukutynės sode“⁸⁹.

Jau baladės pavadinime galime fiksuoti dvi atlikėjų figūras – Kukutį ir Vytautą Bložę. Pastarasis – poetas, atstovaujantis lietuvių moderniajai poezijai. Jau iš pirmo žvilgsnio akivaizdu, jog šios dvi atlikėjų figūros iš skirtingų pasaulių. Kukutis – fiktyvus personažas, sietinas su mitologiniu mąstymu. Bložė – realus žmogus, egzistuojantis už baladės rėmų bei sietinas su moderniuoju pasauliu. Kyla klausimas: koks bendras vardiklis sieja šias dvi figūras? Neišvengiamai turime prisiminti Martinaitį – *Kukučio baladžių* autorių ir Bložės kolegą. Pastebėtina, jog autorius Greimo semiotikoje tapatinamas su sakytojo instancija⁹⁰, tad iš karto galime teigti, jog sakytojas, susieja duskirtingiems universumams priklausančius atlikėjus. Dar įdomiau tai, jog baladės pasakotojas kalba pirmu asmeniu. Tai mus susieja su sakytoju, kurį sutapatinome su autoriumi. Galime kelti prielaidą apie baladės pasakotojo dvilypumą: jis yra tiek mitinės Kukutynės gyventojas, tiek Bložės kolega.

Analizuodami baladę „Kukutis Katedros aikštėje susapnuoja Žuveliškių kaimą“ išsiaiškinome, jog Kukutis kuria naują erdvę, kurioje sujungia kaimą su miestu, kultūrą su gamta, mitinį mąstymą su šiuolaikiniu. Tuo pačiu jis griaua ligi tol Katedros aikštėje galiojusią tvarką. Gebėjimą griauti ir kurti vienu metu mes susiejome su Radino aptartu triksteriu. Šioje baladėje taip pat matome kūrimo ir griovimo sinergiją. Tačiau šį kartą tai daro ne Kukutis, o sakytojas. Jis konstruoja tekstą, kuriame sujungia du skirtingus pasaulius: Kukučio ir Bložės. Tuo pat metu jis pažeidžia naratyvinį lygmenį ir į baladę „patalpina“ realų žmogų. Tai galime traktuoti kaip tvarkos pažeidimą. Vadinasi, triksterio rolę baladėse atlieka ne tik Kukutis, bet ir sakytojas.

Grįžkime prie pačios baladės. Dar pirmoje jos strofoje sužinome, jog Bložė kepuraitę Kukutynėje paliko prieš du mėnesius. Būtent nuo tada ji liūdi: nevalgo, tyli, kūkčioja, slepiasi ir t. t. Kepuraitė – Bložės, vadinasi, ji priklauso jo pasauliui. Kukutynė jai svetima, mitinė erdvė. Tai paaiškina jos liūdesį. Kepuraitė pralinksmėja tik tais atvejais, kai: „prienku į ją obuolių/ir jais vaišinu/ gerus žmones“. Galime daryti prielaidą, jog minimi *geri žmonės* – kiti poetai ar menininkai, besisvečiuojantys Kukutynėje. Kepuraitėi jie savi (iš to paties pasaulio), todėl ji pralinksmėja.

Analizuodami balades ne kartą minėjome Kukučio stačiokiškumą, tam tikrą neišprusimą, vadovavimąsi instinktais. Vis dėlto, šioje baladėje galime fiksuoti šių bruožų priešingybę – Kukutis priklauso meno pasauliui, pas jį lankosi poetai, jis turi poezijos knygų (už kurių slepiasi liūdinti kepuraitė). Kultūros lauko asmenybės pasirodo ir kitose baladėse. Antai baladėje „Kukutis Katedros

⁸⁹ „Kukutis gražina Vytautui Bložei baltą kepuraitę, kurią jis užmiršo apsilankęs Kukutynės sode“, p. 83

⁹⁰ „sakytojas, kuris kalba trečiuoju asmeniu, taigi iš „ne-aš“ pozicijos [...] iš tiesų yra autoriaus sinonimas“. Avantekstas: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/antrinis+pasakotojas> (žiūrėta: 2018 05 24)

aikštėje susapnuoja Žuveliškių kaimą“ Kukutis sapnuoja Albiną Žukauską, Rapolą Mackonį, Česlovą Milošą, A. J. Greimą, Paulių Širvį, netgi Martinaitį. Ši jų pasirodymą galime sieti tiek su sakytojo triksteriškumu (kaip ir Bložę, taip ir šiuos kultūros žmones galime įvardinti Martinaičio kolegomis, bendražygiais), tiek su Kukučio triksteriškumu (Kukučio sapne pasirodo tiek gamta (į aikštę plūstantys gyvuliai), tiek kultūra (mokslininkai, menininkai, poetai). Galime konstatuoti, jog triksterisdvigubas: jis veikia tiek per Kukučio, kaip atlikėjo, figūrą, tiek per sakytoją.

Įdomu dar ir tai, jog baladėje, kaip atlikėjo figūra, pasirodo pats Martinaitis. Prieš tai atkreipėme dėmesį, jog jis pasirodo ir per sakytojo, bei pasakotojo instancijas. Tai reiškia, jog, kaip ir Kukutis, Martinaitis geba būti daugybinis: vienu metu jis ir implicitinis sakytojas, ir pasakotojas, ir atlikėjas. Taigi, galime konstatuoti, jog tekste reiškiasi du triksteriai: Kukutis ir Martinaitis. Kukutis veikia pasakojimo lygmenyje, susiedamas įvairių opozicijų priešingus polius, manipuliuodamas kalbine veikla, griaudamas ir kurdamas, būdamas tiek vienintelis, tiek daugybinis. Tuo tarpu Martinaitis, kaip sakytojas, konstruoja pasakojimą, jį lipdydamas iš priešingų universumų.

Galiausiai turėtume pastebėti, jog Kukutį ir Martinaitį (kaip šių baladžių sakytoją) sieja daug panašumų: laviravimas tarp mitinio ir šiuolaikinio universumo, gebėjimas būti tiek vieninteliu, tiek daugybinu, griovimas ir kūrimas vienu metu. Kadangi Martinaitis konstruoja tekstą, o Kukutis yra tik jo dalis, galime teigti, jog Kukutis yra savotiškas Martinaičio atspindys, kuris išsako jo poziciją.

Išvados

Nors *triksterio* sąvoka įprastai vartojama kaip apgaviko sinonimas, vis dėlto, susisteminę ir išanalizavę autorių, nagrinėjusių šį personažą, mintis, galime teigti, jog triksteris su savimi atsineša kur kas daugiau konotacijų.

Pirmiausia, triksteris sietinas su mitologiniu mąstymu, kuris operuoja priešpriešomis ir stengiasi jas įveikti tolydine mediacija. Identifikuoti tokį triksterį galima pasitelkiant Lévi-Strausso aprašytą trinarę mediacinę struktūrą. Du šoniniai triados nariai sudaro opoziciją, o vidurinis turi bruožų, susijusių tiek su vienu opozicijos poliumi, tiek su kitu. Šis narys vadinamas mediatoriumi arba triksteriu.

Dar viena triksterio ypatybė, sietina su mitologiniu mąstymu, – šio personažo gebėjimas ir kurti, ir griauti tuo pat metu. Amerikiečių antropologas Radinas, analizavęs indėnų mitus, pastebi, jog triksterio elgesys yra nulemtas impulsų, kurių jis pats negali suvaldyti.

Literatūros tyrinėtojų darbuose triksteris siejamas su Bachtino karnavo samprata bei Jungo archetipų teorija. Šie du autoriai triksterio charakteristikai suteikia kaukės motyvą, juoko, parodijos, estetikos, betvarkės izotopijas. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, jog Jungas prilygina triksterį skilusiai asmenybei. Jis kalba apie šio personažo emanaciją ne individualiu, o kolektyviniu lygmeniu.

Literatūros tyrinėtojų darbuose taip pat minima, jog triksteris – personažas, keičiantis naratyvinę formą. Ši mintis mus susieja ir su Greimo analizuota Maupassant'o novele „Du draugai“. Semiotikas triksterio sąvokos per daug neplėtoja, tačiau jis siekia įrodyti triksterio, kaip aktanto naratyviniame lygmenyje, svarbą. Susisteminę teorinę medžiagą apie triksterį gavome gana išsamų šio personažo portretą, kuris mums buvo naudingas analizuojant *Kukučio balades*.

Analizę pradėję nuo *kukučio* vardo semantikos aptarimo, išsiaiškinome, jog *kukutį* galima sieti su mitine būtybe – kauku. Prisiminę, jog Greimas kauką sieja su kaukės izotopija, iš karto galėjome padaryti dvi išvadas: pirmoji – baladės, vienaip ir kitaip, susijusios su mitiniu mąstymu. Pastarasis operuoja opozicijomis ir siekia jas įveikti mediacinėmis struktūromis, todėl svarbu tekste ieškoti priešpriešų ir analizuoti jų santykį su atlikėjais. Antroji – kaukės motyvas leidžia prisiminti bachtiniškąjį karnavalą. Tai reiškia, jog vien *Kukučio* vardas mus susieja su triksterio bruožais.

Skaitydami balades pamatėme, jog tokios opozicijos kaip *gyvenimas vs mirtis*, *gamta vs kultūra* aptinkamos kone kiekvienoje baladėje, todėl ėmėmės analizuoti Kukučio santykį su jomis. Analizes metu rasdavome vis daugiau argumentų, pagrindžiančių hipotezę, jog Kukutis tekste

atlieka triksterio vaidmenį: jis nei gyvas, nei miręs (priklauso semiotinio kvadrato apatinei daliai, o tai reiškia, turi tiek gyvybės, tiek mirties poliui priklausančių bruožų), daugumoje baladžių turi valstiečio tematinį vaidmenį (dirbdamas žemės ūkyje Kukutis sukultūrini gamtą, t. y. sujungia gamtos ir kultūros priešpriešą) ir pan.

Dar viena, labai svarbi Kukučio ypatybė – jo gebėjimas būti tiek vieninteliu, tiek daugybiniu (vienu metu išsiskaidyti į kelis Kukučius). Tai reiškia, jog Kukutis, vienu ir tuo pačiu metu, gali priklausyti kelioms semiotinio kvadrato kampams: pavyzdžiui, būti ir gyvas, ir miręs, ir *nei gyvas, nei miręs*. Išsiaiškinę, jog *nei gyvas, nei miręs* būseną dažniausiai sietina su Kukučiu-pasakotu, mes pastebėjome dar vieną niuansą: Kukutis-pasakotojas kalbėdamas tiek apie save, tiek apie kitus Kukučius, vartoja pirmąją vienaskaitos asmenį. Tokiu būdu jis klaidina skaitytoją, mat ne visada aišku, apie kurį Kukutį yra kalbama. Galiausiai, tai, jog Kukutis-pasakotojas klaidina skaitytojus pasitelkdamas vien tik kalbinę plotmę, mums leidžia jį susieti su Greimo aptartu stebuklinių pasakų veikėju – Nykštuku, kuris, pasak autoriaus, atlieka triksterio naratyvinę rolę.

Kukučio triksteriškumą stengėmės aptarti per skirtingus pjūvius. Pastebėjome, jos jis, kaip ir Radino aptartas triksteris, vienu metu geba ir kurti ir griauti. Taip pat fiksavome, jog vienas iš daugybinių Kukučių nesugeba perlipti per savo instinktus (taip pat sietina su Radinu). Atradome baladę, kurioje Kukutis apsimeta lėmėjo aktantu, nors toks nėra.

Analizuodami balades pastebėjome ir dar vieną labai įdomų dalyką: kai kuriose baladėse pasirodo atlikėjų figūros, turinčios atitikmenis realybėje. Tai – įvairūs meno, literatūros ir mokslo lauko atstovai. Iškėlę klausimą, koks gi bendras vardiklis, siejantis Kukutį ir , pavyzdžiui, poetą Bložę išsiaiškinome, jog tai – Martinaitis (baladžių autorius, o tuo pačiu ir Bložės kolega poetas). Autoriaus instanciją susieję su sakytojo instancija (tą daro ir Greimas analizuodamas „Du draugus“) mes supratome, jog sakytojas konstruoja tekstą, kuriame susijungia du, visiškai skirtingi pasauliai: fiktyvus (susijęs su mitologija) ir realus (susijęs su modernizmu, mat Bložė – poetas modernistas). Tai leido iškelti hipotezę, jog sakytojas, matyt, irgi yra triksteris.

Galiausiai, pastebėjome, jog Kukutis ir sakytojas turi daug panašumų: laviravimas tarp mitinio ir šiuolaikinio universumo, gebėjimas būti tiek vieninteliu, tiek daugybiniu (sakytojas pasirodo ne tik implicitiškai, apie save jis primena ir įtraukdamas į tekstą Martinaičio atlikėjo figūrą), griovimas ir kūrimas vienu metu. Tai mums leido padaryti išvadą, jog baladėse veikia du triksteriai – Kukutis ir sakytojas. Kadangi Martinaitis (sakytojo pavidalu) konstruoja tekstą, o Kukutis yra šio teksto dalis, darome išvadą, jog Kukutis yra savotiškas Martinaičio atspindys, naudojamas kaip įrankis išsakyti pozicijai.

Summary

The aim of the following paper is to analyze the role of the trickster in *Kukučio baladės* by Marcelijus Martinaitis. Before starting the analysis, it is important to define the concept of trickster that is considering in the studies of mythology, anthropology and literature. Therefore, in the first part of paper the notion of trickster is being determined by analyzing the works of Claude Lévi-Strauss and Paul Radin. Their studies link the notion of trickster with mythological thinking that is based on oppositions and mediation. In the second part of this paperwork the concept of trickster is being described by examining the works of analysts of literature. These authors treat the trickster as a liminal creature, a joker, a cheat, a rogue, etc. In the third part of this thesis the concept of trickster is explored based on the semiotic approach. Finally, in the last part of this paper is intended to analyze the role of the trickster in *Kukučio baladės*.

Literatūros sąrašas

Pirminiai šaltiniai

1. Martinaitis, M. *Kukučio baladės*. Vilnius: Vaga: 2012

Moksliniai šaltiniai

1. Bachtinas, Michailas, *Dostojevskio poetikos problemos*. Vilnius: Baltos lankos, 1996
2. Dundulienė, P. *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007
3. Dundulienė, P. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007
4. Greimas, A. J. *Maupassant teksto semiotika: praktinės pratybos*. Vilnius: Versus Aureus, 2017
5. Greimas, A. J., „Apie dievus ir žmones“, in: *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius: Baltos Lankos, 2005
6. Greimas, A. J., „Apie Nykštuką ir Grigo ratus“, in: *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius: Baltos Lankos, 2005
7. Harris, Marvin, *Cultural Materialism*, New York: Random House, 1979
8. Jung, Carl Gustav, „On the Psychology of the Trickster Figure“, *The Archetypes and the Collective Unconscious. The Collected Wrokd of C. G. Jung*, Volume 9, London: Routledge and Kenan Paul, 1959
9. Kmita, Rimantas, „Groteskas kaip modernėjimo veiksnys Marcelijaus Martinaičio Kukučio baladėse“, *Archaika ir modernybė: Marcelijus Martinaitis laikų sąvartose*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008
10. Laurušaitė, Laura, *Baltų egzodo romanai: postkolonijinis žvilgsnis*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011
11. Lévi-Strauss, C. „Mitų Struktūra“, in: *Mitologija šiandien*, Vilnius: Baltos lankos, 1996
12. Martinaitis, M. „Tautosaka lietuvių poezijoje“, in: *Metmenys* Nr. 52, 1986
13. Mažeikis, G. „Triksteris: besijuokiantis, ekstatiškas kūrybinis griovėjas. Analitinės antropologijos žvilgsnis“, *Inter-studia humanitatis*, Nr. 16, 2014
14. Nastopka, K. *Literatūros semiotika*. Vilnius: Baltos lankos, 2010

15. Nastopka, K., Toelle, H. „Mitas estezės talkoje“, in: Nastopka K., *Reikšmių poetika. Semiotikos bandymai*, Vilnius: Baltos lankos, 2002
16. Radin, P. *The Trickster: A study in American Indian Mythology*. New York: Schecken, 1972
17. Smith, Jeanne Rosier, *Writing Trickster. Mythic Gambols in American Ethnic Literature*, London: University of California Press Ltd, 1997